FRA FREDERIKSBORG AMT

AARBOG FOR 1917

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

HELSINGØRS CENTRALTRYKKERI
MDCCCCXVII
I KOMMISSION HOS BOGHANDLER HOTHER STEFFENSEN, HELSINGØR

FRA FREDERIKSBORG AMT

AARBOG FOR

1917

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

HELSINGØRS CENTRALTRYKKERI
MDCCCCXVII

INDHOLD.

Side

Dr. phil. ELLEN JØRGENSEN i København:
LEKTOR POVL I HELSINGØR 1

Stud. theol. BJØRN KORNERUP i København:
BISPEVISITATSER I HILLERØD-HERLØV PASTORAT 1741—1847 16

Underarkivar HOLGER HJELHOLT i København:
MØLLETVANGENS OPHÆVELSE PAA KRONBORG DISTRIKT 30

Pastor VILLADS CHRISTENSEN i København:
LANDSBYEN „SKOVEN" I HORNS HERRED 37

Mag. art. THOMAS B. BANG i København:
BIDRAG TIL GILLELEJES HISTORIE 56

MEDDELELSER FRA OG OM FREDERIKSBORG AMT:
BECKETT, FREDERIKSBORG ved Adjunkt ENGELKE JACOBSEN i Hillerød . . 66
GRAVLUND, DANSK BYGD ved Højskolelærer ANDERS UHRSKOV i Hillerød 83

SAMFUNDETS VIRKSOMHED 1916—17 94

Lektor Povl i Helsingør.

(Foredrag holdt i Frederiksborg Amts historiske Samfund i Januar 1916.)

Af

Dr. phil. **Ellen Jørgensen.**

DET 16. Aarhundredes første Aartier er en stærkt bevæget Tid, fordi meget nyt bryder frem med Kraft, og det gamle byder Modstand.

Fyrstemagten vinder frem i Kamp med de højere Stænder, — Adel og Gejstlighed maa kæmpe med Borger og Bonde, — paa kirkeligt Omraade sprænger nyt Liv gamle Former.

Det er i store Træk Landenes Historie i den Tid, vi kalder Reformationstiden, Tysklands, Englands, Frankrigs, Sveriges — ogsaa Danmarks Historie; men i Aften er Spørgsmaalet først og fremmest, hvorvidt Dønninger af Tidens stærke Bølgegang naaede ind til denne By, — hvorledes Helsingørs Borgere stod overfor de Spørgsmaal, der satte Sindene i Røre,. hvad Del de tog i de religiøse, sociale og politiske Kampe i 1520'erne og 1530'erne, der munder ud i Grevens Fejde.

Det ejendommelige er nu, at Helsingørs Borgere holdt sig stille. Borgerne i København, Malmø og flere Stæder gik sammen med Grev Christoffer af Oldenborg, da han i 1534 landede paa Sjælland for at kæmpe for Christian II. og for Demokratiet; adskillige Steder vendte Købstadmændene sig mod de adelige Lensmænd paa de kongelige Borge, hvorfra der var øvet Tryk mod Byerne, men om Helsingør Borgere hører vi intet. Og ligesom de

ikke har taget aktiv Del i den politiske og sociale Strid, saaledes staar de uden for Kirkestriden; de synes kun med en vis Stædighed at have holdt fast ved det, de havde. Helsingør er da meget ulig de andre let bevægelige Handelsstæder Husum, København, Malmø, hvor man ivrigt tog Del i Kirkestriden og stred for de ny Meninger med Mund og Pen og somme Tider med end drabeligere Vaaben.

Helsingør var paa den Tid en meget kirkelig præget Stad og var vistnok ogsaa en velhavende Stad, siden den kunde holde tre Tiggerklostre oppe — Karmelitterklostret, St. Anna, hvor Graabrødrene boede, og St. Nilaus, Sortebrødrenes Kloster. Sognekirken St. Olai stod prydet med mange Altre; endvidere nævnes Hellig Kors Kapel og forskellige milde Stiftelser, St. Jørgens Hus for de spedalske, Karmelitternes Sygehus for Sømænd og St. Jacobs Hus østen for St. Olai ude ved Stranden stiftet af nogle Borgere „fattige, syge, saare, elendige Mennesker til Hjælp og Trøst". Vi ser ogsaa Byens Folk slutte sig sammen indbyrdes til fælles Opbyggelse og for at gøre godt; karakteristisk er i saa Henseende St. Gertruds Gildet. St. Gertruds Gilderne rundt i Landet hjalp fattige Pilgrimme og vejfarende, men St. Gertruds Gildet i Helsingør havde den særlige Pligt at sanke Ligene, der drev ind mellem Nivaa og Hornbæk, begrave de døde og læse Messer over dem.

Helsingør havde tillige et St. Knuds Gilde, et Hellig Trefoldigheds Gilde og St. Anne Kompani, de to sidste nævnes først efter Reformationen, men hører sikkert nok Middelalderen til; man skulde mene, at St. Anne Kompani var knyttet til Graabrødrenes Kloster, Navnet tyder derpaa, og det var desuden ofte saaledes, at de religiøse Broderskaber stod i Forbindelse med Franciskanerklostrene i Byerne.

Alt dette var Helsingørs Borgere voxede sammen med, og de vilde ikke skilles derfra. Da en luthersk Prædikant kom til Byen, havde de ondt at sige paa ham og erklærede sig tilfredse med

Sognepræsten Magister Anders Jepsøn. Der er Spor af, at Mester Anders til Slut, da Christian III. og med ham Protestantismen havde vundet Sejr i Landet, ikke veg med sin gode Vilje og sagtens heller ikke med Sognebørnenes gode Vilje. I 1543 omtaler Peder Palladius i et Brev Mester Anders i Helsingør som en af dem, der staar Reformationen imod, han lover dog mandelig at gøre Ende paa disse Uhyrer og papistiske Bæster. Fra 1543 er der ogsaa en Stævning mod Mester Anders, som forhen var Sognepræst i Helsingør, og et fornyet Beskærmelsesbrev for den ny lutherske Præst.

Hvad der gælder Sognepræsterne, gælder Klostrene.

Borgerne tog ikke mod den Anvisning, der gaves dem 1529, til at tage disse Stiftelser til Byens Brug; Klostrene bliver ved Magt her, mens de falder rundt omkring; først efter at den gamle Kirkes Skæbne er beseglet i 1536, opløses de ved Kongebud. I 1536 skænkede Kongen Staden Sortebrødrenes Kloster St. Nilaus til et Hospital, og i 1537 ramte Slaget Graabrødrene: Munkene fik Lejde i 3 Dage og Lov til at beholde Klæder og Fødevarer, men de skulde aflevere Bryggetøj og Bagetøj; Kongen vilde hjælpe den, der vilde studere, til at blive Præster; han vilde forsørge de gamle og svage Munke, men de genstridige skulde forvises af Landet, og Klostret skulde brydes ned. Saaledes endte St. Anne Kloster. Endnu stod Karmelitterklostret tilbage, men i 1541 gav Kongen Klostret til Byen til et Hospital, da det havde vist sig, at St. Nilaus ikke var rummeligt nok.

Hvad var Grunden til denne Konservatisme hos Helsingørs Borgerskab? Det kan være svært nok at sige med den fattige Viden, vi har om den fjerne Tid, men vi tør vel vove den Mening, at Borgerne hang ved den gamle Kirkeskik, fordi den traadte dem i Møde gennem særligt tiltalende eller dygtige Repræsentanter som Sognepræsten Mester Anders og Karmelitter-

klosterets Folk — Forstanderen, Dr. Anders Christensen, som oftere nævnes med Respekt i Tidens Skrifter og Breve, og Lektor Povl Helgesen.

Vi vil blive ved ham.

Er han ikke barnefødt her i Staden, har han dog levet inden for Karmelitterklostrets røde Mure vistnok i mange Aar, og af Samtiden kaldtes han *Lektor Povl i Helsingør.*

Mens Folk heroppe fra den Tid kun er Navne for os — Villum Forbotzs, Peder Hansen Tolder, Sander Leiel, Hans Fynbo, Mette Blanckis, Povel Fechtel, Bertil Prenthe — staar Lektor Povl levende, og vi kan nogenlunde følge hans Udvikling.

Povl Vendelkaabe kaldes han, fordi han i Begyndelsen revsede Kirkens Skrøbelighed og vilde reformere, men siden stødtes bort af Reformatorernes Radikalisme og saa Farerne ved det skarpe Brud; han blev da Katholicismens lidenskabelige Forsvarer, Reformationens heftige Modstander. Han er ikke den eneste i Brydningstiden i det 16. Aarhundredes Begyndelse, som blev en Vendekaabe i den Forstand; det er for den Sags Skyld en Tragedie fra alle Tider, at Mennesker drives bort fra det Standpunkt, de valgte i Tillid til Livets gode Magter, ud til et Yderpunkt, hvor man forskanser sig og hævder sin Stilling i Bitterhed og blindt Had.

Dette almenmenneskelige hos Povl Helgesen fængsler og hans kraftige Personlighed, hans Trang til at stemme imod Strømmen. Strømmen havde sit Løb trods ham, og vi erkender, at Reformationen var nødvendig og et Gode, men det kan alligevel have sin Værdi at lære den gamle Stridsmand og uafhængige Person at kende.

Povl Helgesen var fra Varberg i Halland, hvor der var et Karmelitterkloster. Fra Barndommen havde han efter egne Ord været i Kloster og er uvist paa hvilket Tidspunkt overflyttet til de danske Karmelitters Hovedkloster i Helsingør. Om han har studeret i Udlandet som saa mange unge Mænd — ogsaa Kloster-

folk — i de Tider, ved vi ikke; der kunde være noget, som talte for, at han har studeret i Löwen i Karmelitterkollegiet dèr; vist er det, at han var en Mand med Trang til Studier, ivrig for god Undervisning efter Tidens nye Skik, en Beundrer af Humanismens ypperste, Erasmus af Rotterdam. Paa det kgl. Bibliothek gemmes endnu nogle faa Bøger, theologiske og historiske Værker, som har tilhørt ham, og hvori han med sin faste Haand har skrevet sit Navn. En Saxo, Christian Pedersens Udgave af 1514, har ogsaa været i hans Eje, nu er den i Christiania Universitetsbibliothek; vi skal siden vende tilbage til denne Bog.

Lad mig tilføje: Det har ikke staaet saa slet til med Lærdom i det 16. Aarhundredes Begyndelse, som ofte er sagt. Man har ved Domkirkerne og i Klostrene draget Nytte af Bogtrykkerkunstens Opfindelse; Kirkefædre, latinske Klassikere, italiensk Renaissanceliteratur, de ny Bøger fra Paris havde man mellem Hænder.

Povl Helgesen blev en af dem, der indledte den humanistiske og kirkereformatoriske Bevægelse herhjemme.

I 1517, samme Aar som Luther opslog sine Theses paa Wittenberg Kirkeport, lod han trykke et Skrift, der var rettet mod Afladshandelen. Uvilkaarligt spørger man, om Povl Helgesen gik i Kamp mod Afladen før Luther, eller Luthers Theses kaldte den danske Munk frem. Men Povl Helgesens Skrift er tabt, kun Titel og Aarstal kendes, derfor kan vi ikke faa Rede paa det Spørgsmaal. Sandsynligt er det, at Afladskræmmeren Arcimboldus' Optræden i Danmark har foranlediget Povl Helgesens Skrift, og at han er uafhængig af den store Reformator. Senere læste han en Tid Bøgerne fra Wittenberg, og han har oversat Luthers Bedebog. Vi vilde gerne følge hans Udvikling Skridt for Skridt i disse Aar 1517—1522, da Luther førte den kirkelige Revolution igennem, da Povl Helgesen selv stod i den bedste Alder endnu ikke stivnet, paa den anden Side heller ikke ungdommeligt svajende, vi vilde gerne gennem Øjeblikkets

Udtalelser og gennem Skrifter se ham tiltrækkes og frastødes, vælge og vrage, finde sit Standpunkt, men det er ikke muligt, thi først fra Tiden efter 1522 har vi Breve og polemiske Arbejder, men da har Povl Helgesen allerede taget Afstand fra Luther, og hans Udtalelser om Forholdet til Reformationen i tidligere Aar vil ikke være fuldt at lide paa; ubevidst vil Forskydninger ske.

Vi vender tilbage til 1517.

Kong Christian II. havde faaet Øje paa de gode Kræfter i Karmelitterklostret i Helsingør og bevirkede, at Ordenen kunde oprette et Studiehus i København, „Hvidekloster", i Lighed med de Studiehuse, forskellige Ordner havde ved Universiteterne i Udlandet. Povl Helgesen valgtes i 1519 til Forstander og Lærer for Munkene, desuden var han Docent ved Universitetet, og da han var den ildfulde Natur, han var, og en Foregangsmand, samlede han Disciple om sig.

Kongen drog den unge Lærer til sig i den Tanke, at han var en Mand med Vilje og Evne til at staa ham bi under de store Reformarbejder, og Povl Helgesen følte sig vel tiltrukken af Kongens Initiativrigdom og haabede, at den ny Tid skulde komme gennem ham, men da han lærte Christian II.'s Sind at kende og saa hans Midler og Maal, sagde han sig løs fra ham. Som de to Mænd var af Naturen, maatte det blive en hvas Afsked.

Kongen havde givet Helgesen et Skrift at oversætte vistnok Machiavellis Bog: „Fyrsten"; Povl Helgesen mente, at det var en slet Bog og oversatte paa egen Haand et Arbejde af Erasmus af Rotterdam: „En kristen Fyrstes Undervisning og Lære" og satte dertil en djærv. Fortale, hvori det blandt andet hedder: „Konger oc staare herrer haffwe alting wdhen sandmend; thi haffwe the allermest gode bøgher behoff, hvilke som drystelige fforwdhen blygsill oc rædsle paamynne os i alle wore gerningher. The ære icke alle troo wænir dher ære kongetiænere."

Dateringen havde ogsaa sin Brod — det var den 24. Januar

1522, da Kongetjeneren Didrik Slagheck, Christian II.'s slette Raadgiver, blev brændt paa Baalet.

Samme Aar — 1522 — holdt Povl Helgesen paa Københavns Slot en Prædiken der tog Sigte paa Kongens Forhold, og nu brød Kongens Vrede løs; Povl Helgesen maatte flygte til Jylland, hvor han ivrig deltog i Kampen mod Christian II. og virkede med til hans Fordrivelse.

Efter Kongens Flugt, da Frederik I. var bleven Herre, vendte Povl Helgesen tilbage til Sjælland, og i September 1523 er han i Helsingør. Herfra skriver han et mærkeligt Brev til en Ven: Han er misfornøjet med Resultaterne af den stedfundne Revolution, og har allerede fortrudt sin Møje. Uroen er større end nogen Sinde før. Almuen taler dristigere om Rigets Prælater og Adelen end forhen. De store er snævert egoistiske og forfølger blindt deres Fordele. Der er Folk, som mener, at det havde været bedre at finde sig i een Mands Tyranni end i manges. Til Slut beder han Vennen ikke ænse, om han, revet med af sin Heftighed, har sagt mere, end han skulde.

Brevet giver Manden, som han er, mørk og lidenskabelig af Sind, med skarpe kritiske Øjne og en ubetvingelig Trang til at sige sin Mening.

Endnu har han dog ikke lidt nogen Skuffelse i sit Arbejde; han har faaet sin Lærerpost igen, og han har sin Discipelskare omkring sig. Et Brev skrevet i 1524 viser klart hans Stilling paa dette Tidspunkt. Han værger sig mod den Klage, der er rejst mod ham, at han skulde være Luthers Tilhænger, og fører Klagen tilbage til dens Ophavsmænd, de Folk, der har følt sig ramt, naar han svang Svøben over Gejstlighedens Griskhed, Hovmod og Uvidenhed, Folk, der er Fjender af gode Studier og humanistisk Lærdom, de gamle forbenede Skolastikere, der ser med Uvilje paa hans Lærervirksomhed; tillidsfuldt kan Povl Helgesen pege paa sine Elever; de vil værge for ham:

„Dersom du vidste, min kære Peder, fra hvilken Grund og

fra hvilke Ophavsmænd hin Opdigtelse om mig har sit Udspring, saa tvivler jeg ikke om, at du vilde tænke anderledes om Povl, end du gør, og maaske endog (hvis der blot er mindste Forstand i dig) med stor Iver tage mig i Forsvar mod den uretfærdige Beskyldning. Der er dem, som intet andet ønske, end at de grundigere Studier rent maatte udslukkes, om hvilke de tro, at de ved min Nattevaagen og ved mine Bestræbelser er blevne fremhjulpne i nogle af Danmarks Skoler, skønt de dog heri tager fejl. Forsøgt det har jeg vel efter Evne, men kun lidet har jeg kunnet udrette saa vel paa Grund af mine egne svage Kræfter som fornemmelig for nogle taabelige svage Oldinges Skyld, som uafladelig raabe mod Videnskabens Mæcener og i den Grad buldre mod Gudsfrygtens Studier, at de hellere vil, at Barbariet skal herske til evig Tid, end at de selv, som fordum er holdt for Rabbinere og Lærere, skal miste endog nok saa lidt af deres Anseelse. De indser ikke, at det vidner om Misundelse og ikke om Gudfrygtighed, at hade de Videnskaber, de ikke kender. Med fyndige Grunde behandler de ej heller nogetsomhelst, men udrustede alene med Rænker og Kneb, drevne af Raseri og Afsind udraaber de den for Kætter, som i Skoler fortolker enten Kristus eller Paulus." Det er den Strid, der staar rundt om ved Universiteterne mellem gamle og unge i de Tider. Lidt længere nede i Brevet hævder han: „Rettroende er jeg, ikke Kætter. Paulus kalder jeg mig, ikke Lutheraner" og ender med et kraftigt Angreb paa den Mand, han skriver til, Kanniken Peder Iversen: „Thi i høj Grad beklager jeg Troens Skæbne, naar den skal støtte sig til saadanne Forsvarere. Vogt du dig imidlertid for, at du ikke udslettes af de lærdes Tal, hvor du er indskreven. Jeg har unge Mænd, der sætter mig højt, de vil ikke taale, at min Klædning uden videre sønderrives, endsige da mit Rygte eller mit Navn."

Saaledes stod Povl Helgesen i 1524 selvsikker og sikker paa andre. Men et Par Aar senere er Stillingen en anden.

Nu rykker den unge Generation frem, radikalere end den gamle; Povl Helgesens Disciple bliver Lutheranere, og en Kamp begynder, der bliver saa meget bitrere, fordi den udkæmpes af Mennesker, der før stod hinanden nær. Ogsaa Frederik I. er nu aabenlys Lutheraner, og Povl Helgesen faar at føle, at det er sin Sag at hævde sit eget Standpunkt uden for Partierne i en oprørt Tid. I 1526, just 4 Aar efter at han havde holdt den Prædiken for Christian II., der forvoldte Bruddet, blev han hentet op paa Københavns Slot, for at han i en Prædiken kunde udtale sig om Luther og hans Lære; han erklærede da, at intet af Partierne havde det rette Maadehold — uforsagte Ord, som ikke behagede, hvorfor han, da han gik ned fra Slottet, blev overøst med Skældsord af Krigsmændene og forfulgt af Mogens Gjøs Nar, som løb efter ham lige til Slottets Port og svang sit Sværd — sagtens en Træsabel; Raabene og Forbandelserne hørte ikke op, før Lektor Povl var ude af Syne.

Fra 1526 drives Povl Helgesen under Lutheranismens sejrrige Fremgang mere og mere hen mod Prælaterne til et Forsvar for den gamle Kirke. Under Herredagen i København 1530, da der skal være Opgør mellem de katolske Prælater og de lutherske Prædikanter, staar han blandt Katholikerne, men Lutheranerne digter Visen om Lektor Povl Vendekaabe, hvori det hedder:

„O Gud, hvo det vel acte kan
og vil i Hjertet tænke,
hvor Blindhed haver beslaget den Mand
for Gave og store Skænke."

og videre fremme:

„Se nu, hvor Verden gaar omkring,
og Lykkens Hjul omvendes;
han gaar med dem ad Døren ind,
hannom før ikke turde kendes."

„Gaver og store Skænke" nævnes i Visen. Det sagdes den Gang og længe efter, at Povl Helgesen var bleven bestukken af Prælaterne, lejet af dem til Kampen mod Lutheranerne, et Kanonikat skulde være hans Løn. Intet foreligger derom. Povl Helgesen var desuden ikke af det Stof, hvoraf der gøres Lejesvende, Folk af hans Slags har snarere Trang til at uddele Slag til alle Sider end til at gaa i Ledebaand; nej han tvinges til Kampstilling Side om Side med Prælaterne, da han ser den gamle Kirkeskik i Opløsning rundtom, da Klostrene falder, ogsaa Klostrene af hans egen Orden, for hvilke han en Tid har været øverste Tilsynsmand her i Landet.

I disse Aar udsender han Skrift efter Skrift, ikke litterært pynteligt Arbejde, men „i Hast forrammet", som han selv siger, og som Værkerne bærer Præg af; ikke fast tømrede efter klar Plan, mangen Gang en vældende Ordstrøm, men alligevel noget af det ejendommeligste og kraftigste af Reformationstidens Litteratur. Gamle Fyndord falder ham paa Læberne: „Saa vill thet fuldkommis, ther man sier i gammil tale: dess meer stackarle hadis, dess fleer bliffue the." — „Hvem er then, som kan bære ijldt udj sin barm hoc icke brende sine kledher." — „Scal een almwse noghet bøde for gudt mod synden, tha bør henne at wære saa stor, at hun wercker udi pungen."

I disse Skrifter finder han et smukt Udtryk for Generationernes Sammenhæng, Kirkens lange Historie med de ærefulde Minder, men skjuler derfor ikke, at den lider af stor Skrøbelighed:

„Syndig er hwn oc haffwer wærit ij nogre aar, oc thet klage wij alle med Luther, dog hand er icke then første thet haffuer besindet. Thet er mange aar siden Sanctus Bernhardus giorde then samme klage dogh wdj een bædre oc rettere meningh, en Luther gør, desligste giorde oc sancta Birgitta."

I den af Luther fremkaldte Bevægelse ser han kun Anarki. Han haaner de ny Læremestre, der kommer hjem fra Tyskland, og saa snart de har drukket Øl i Danzig eller Stralsund er rede

til at løbe Storm mod al kirkelig Overlevering; han, den gejstlige, Aandsaristokraten, er fuld af Spot over at hver Fugl nu vil synge med sit Næb: „Ladt saa wære ath thet hellige Euangelium haffuer wæridt forsømmet i nogre aar, hwilcket sancta Birgitta haffuer oc beclaget wdj sijne bøger, icke sckall bønder eller borgere, kremmere eller baadzmend, ryttere eller snaphaner komme thet til gangs igen." Lidt længere hen finder hans Foragt for det reformatoriske Røre end kraftigere Ord: „Men schall thet [Guds Ord] tracteris ij obenbare krwer, badstwer, bardsckierhwss, smedier, møller, taaldhwss, borgerstoffue, gijlhuss oc gestebudt — iblant dranckere oc daablere, dantzere oc springere, hwnde oc hoffmend, aff sckreppere oc daarir, piibere oc leegere, swdere oc schredere, møllere oc taaldere, landløbere oc kremmere oc andre saadanne edele oc lerde mend, blant hwilcke then siynist wijsist, som meest kandt robe, screppe oc spotte, tha schall thet aldrig komme till eendrædtig oc eensindig ende."

Vi skal ikke komme dybere ind paa Tidens Polemik, den bruger grove Ord og bevæger sig oftest ad snævert afstukne Baner uden om det væsentlige.

Spændingen voksede fra Aar til Aar. I 1533 døde Frederik I., og et Øjeblik saa det ud, som den katolske Reaktion skulde vinde Sejr; Prælaterne og Lektor Povl fik Dom over Hans Tausen, men det hjalp ikke, Københavns lutherske Borgerskab var for stærkt, og Dommen blev magtesløs.

Borgerkrigen bryder ud. Helgesen søger til Roskilde „den papistiske Stad", som Bugenhagen kalder den. Herfra udsender han endnu nogle Skrifter, af hvilke det sidste — trykt i Oktober 1534 — bærer Titlen: „Een kortt Underwiisning til een christelig Foreening och Forligilse." Atter i dette Skrift støtter han sig til sin Ungdoms Lærer Erasmus af Rotterdam, og stadig hævder han den gamle overleverede Kirkeskik; han vil af Nød gøre enkelte Indrømmelser til den ny Tids Folk, men med det samme kan han ikke afholde sig fra skærende bitre Udfald imod dem.

Det Grundlag, han bød, var dog næppe antageligt for nogen Part, Øjeblikket var ikke for Mægling, men for Kamp, og selv var Lektor Povl ikke den Mand, der egnede sig til at bøje de stridende mod hinanden. Men hans Bog er som et Raab fra et Menneske, der ser Sammenbrud og Ødelæggelse omkring sig, det lyder stærkt fra de sidste Sider, hvor han minder om det, der trods al Tvist binder kristne Mennesker sammen: „Kwnne wy oc icke røris til enighed af desse enighedtz wilkaar och aff een Christen kierlighed, tha lader natwrins baand røre os ther till: Wij ere Dantsche folck eett kiød oc blod oc i mange støcker aff eens seeder oc wilkaar; ther som wij icke snarlige giøre eett, men her effter biide oc sliide huer andre, som wij begynt haffue tha er thet befrøctindis, som Paulus siger, at wij met tiiden aff huer andre ocsaa fortæris òc till inthet giøris . . ."

Disse er Povl Helgesens sidste Ord. Længere end til Oktober 1534 kan vi ikke følge ham. Han forsvinder brat som flere andre i denne urolige Tid; muligen er han død, muligen er han vandret ud. Landflygtige Prælater og Munke fandt man efter Reformationens Sejr i Nordeuropa rundt om i de Egne, der var forblevne katholske, i Polen, i Nederlandene, i Rhinegnene. Der er Efterretning om, at en Flok danske Karmelitter kom til Køln, maaske har Povl Helgesen været blandt dem; eller han er draget til Nederlandene, hvorhen et Spor peger; sikker Viden har vi ikke.

Længe efter kom Povl Helgesen frem paany, idet et Skrift af ham blev fundet, hvori vi har Manden lyslevende.

I 1650 fandt man i Skiby Kirke i Horns Herred indmuret bag ved Alteret et Haandskrift med en Skildring af Reformationstiden paa Latin. Opfattelsen, Stemningen, Stilen var Povl Helgesens. Skriften var ogsaa hans, som en Sammenligning med hans Indskrifter i de Bøger, han har ejet, tydeligt viste. Manuskriptet fra Skiby Kirke, Skibykrøniken, var altsaa Povl Helgesens egenhæn-

dige Manuskript. Hvorledes det er gaaet til, at Krøniken er blevet indemuret i denne Landsbykirke, ved man ikke. Nu ligger Manuskriptet paa Universitetsbiblioteket i København.

Det er altid sin Sag at tale om Tilskyndelse og Paavirkning, det er sin Sag at udtale sig om, hvorledes Skibykrøniken blev til, men man tør vel minde om Tidens ny nationale Selvhævdelse, den vaagnende Interesse for Fædrelandets Minder, der førte til, at Chr. Pedersen med Støtte af flere og deriblandt Karmelitterforstanderen Dr. Anders Christensen udgav Saxo. Direkte har maaske Fremkomsten af Saxos herlige Værk været en Tilskyndelse for Helgesen; han har, som ovenfor blev sagt, ejet et Eksemplar af Bogen og deri indført nogle Noter om forskellige Begivenheder, Noter, som er optagne i Skibykrøniken.

Med alt dette maa vi dog ikke mene, at Skibykrøniken er et Værk af antikvarisk Interesse, en Stuelærds Arbejde; det er et Stridsskrift saa godt som noget af de kirkeligt polemiske Værker, det er Memoirer, kastede paa Papiret ved Tid og Lejlighed, omarbejdede, med Spor af Tilblivelsesprocessen, endende midt i en Sætning; et Skrift fuldt af Vrede og Had og tit et godt Stykke borte fra Sandheden.

At læse Skibykrøniken [1]) er at gennemgaa Povl Helgesens Historie paany, thi bortset fra en kort historisk Oversigt, der tjener til Indledning, er Skibykrøniken en Beretning om den første Menneskealder af det 16. Aarhundrede, Povl Helgesens Tid.

Vi hører om Afladskræmmerne og lærer Forfatterens Harme at kende: „Thi den Slags Legater og deres Vikarer lærte ikke Folk at vise Anger, men at synde uden Frygt, og da blev Vinduet for første Gang aabnet for Lutheriet. Og aldrig er Tyrken bleven saa mægtig, som da man begyndte at prædike Korstog mod ham, hvorved de kristne Riger er blevne udplyndrede, men

[1]) Skibykrøniken er oversat af A. Heise og udgivet af Selskabet for historiske Kildeskrifters Oversættelse.

den romerske Paves Slægtninge berigede, mens Tyrken triumferer mere og mere, og det sidste stadig bliver værre end det første."

Vi hører om Karmelitterkollegiet i København og en Broder ved Navn Paulus Heliæ fra Varberg, som blev udnævnt til samme Kollegiums første Styrer og satte megen Kraft ind paa at føre Studierne frem ad en ny Bane, men sveges af Disciplene:

„De forvandledes næsten til Ulve og faldt ikke blot fra ham, men fra den Lydighed de skyldte Kirken"; han nævner deres Navne: Peder Laurenssøn, Frans Vormordsøn, Anders Liung m. fl., alle kendte Reformatorer.

Der berettes om Christian II.; et og andet lille Træk kan være karakteristisk nok, men det meste bliver Deklamation, et hidsigt Angreb paa den tyranniske Fyrste; og synderligt bedre gaar det ikke Frederik I., efter at det er blevet aabenbart, under hvad Flag han sejler: „Under hans Regimente blev Kirkerne plyndrede for deres Klokker, Billeder og kostbare Kar, for de hellige Gemmer, hvori Guds indviede Legeme bevares, for de hellige Klæder og i det hele taget for alt, hvad der hører til den kristne Gudsdyrkelse, desuden for Tiender og Offergaver, og de blev ikke blot plyndrede, men der var ogsaa nogle Klostre og til helligt Brug indviede Huse, som helt blev jævnede med Jorden; ja i den Grad vanhelligedes alle vor Religions Helligdomme mod den hellige Ed, han havde svoret og mod det højtidelige Løfte, han offentligt havde aflagt for Rigens Raader, at der fra de fleste Steder næppe nok findes et eneste Spor af kristelig Fromhed tilbage."

Til sidst berettes om Grevefejden, Adelsjagten, Guds retfærdige Dom over de store for deres Havesyge og deres Sammenspil med Kætterne.

At læse Skibykrøniken er at møde Lektor Povl paany, mørk og heftig af Sind, bitter af Erfaring, uretfærdig og hadefuld som den, der ligger under i Kampen, Lektor Povl med sine gamle

kirkelige Idealer, sin vaagne nationale Sans og Bekymringen for Landets Skæbne.

Man har med meget Skarpsind paavist, hvorledes Skibykrøniken er bleven til i flere Stykker, og hvorledes de forskellige Afsnit bærer Præg af Omskiftelserne i Povl Helgesen Liv. Der er dog fra først til sidst Enhed og Sammenhæng i Værket saa vist som der er Sammenhæng i Povl Helgesens Personlighed alle stridige Elementer til Trods.

Bispevisitatser

i

Hillerød-Herløv Pastorat 1741—1847.

Meddelte af

Bjørn Kornerup, stud. theol.

TIL Kundskab om de kirkelige Forhold rundt om i Sognene er Bispernes private Visitatsbøger en meget værdifuld Kilde. Da det nu med Hensyn til Sjællands Stift forholder sig saa heldigt, at man er i Besiddelse af Bispernes Visitatsberetninger gennem et helt Aarhundrede, har jeg ment, at et Uddrag heraf vedrørende Hillerød-Herløv Pastorat turde paaregne nogen Opmærksomhed. Det er ikke blot Beretningerne om selve Kirkevisitatserne, der her offentliggøres, men Meddelelserne om Skolevisitatserne er tillige medtagne, da de dels indeholder oplysende Bidrag til Kundskab om Almueskolevæsenets Udvikling i den forløbne Tid, og dels kaster gode Strejflys over de kirkelige Tilstande i en Tid, da Kirke og Skole dannede en ganske anderledes Enhed end i vore Dage.

Endelig kan man ogsaa heri af og til træffe paa en og anden topografisk Oplysning af nogen Interesse. —

Visitatsberetningerne findes spredte rundt om i Arkiver og Biblioteker. De tre første — af Biskopperne Hersleb, Harboe (som Vicebiskop) og Balle findes blandt de Indberetninger, som det blev paalagt Bisperne at indgive til det i Pietismens Dage

oprettede Generalkirkeinspektionskollegium, hvis Arkiv nu opbevares i Rigsarkivet.

Den fjerde Beretning findes i Biskop Balles private Visitatsbog, ført paa hans fjerde Visitatsrejse i Sjællands Stift 23. Maj 1799—30. Juli 1804, i Sjællands Bispearkiv (nu i Landsarkivet).

De tre sidste findes i Biskopperne Fr. Münters og J. P. Mynsters Visitatsbøger i Det kgl. Biblioteks Haandskriftssamling, henholdsvis Ny kgl. Saml. 4° 2692 og Ny kgl. Saml. 4° 2313.

De meddelte Haandskriftsstykker er gengivet ordret, dog maa jeg bemærke, at Fr. Münters meget inkonsekvente Stavemaade — navnlig med Hensyn til Anvendelsen af store og smaa Begyndelsesbogstaver — og mangelfulde Tegnsætning er lempet noget efter de i Nutiden almindeligt gældende Regler, og at Tydningen af hans meget vanskeligt læselige Haandskrift paa enkelte Steder er tvivlsom.

I en Del Fodnoter har jeg — saavidt det var muligt — tilføjet kortfattede Oplysninger om de fleste af de i Teksten omtalte Forhold og Personer.

I.

Biskop P. Herslebs [1]) Visitats 1741.

Samme Dag, (24. Maj 1741), Eftermiddag, visiterede jeg i Herløf, Annekset til Friderichsborg. Siele — Registret 137, deraf alleene 44 i den Kongelig Schole. [2]) Schole-Børnene i den Kongelis Schole i Herløf Bye vare meget smukke, vel øvede; ja endogsaa ganske smaa rett smukke. De Schole Børn i Freersløf vare passable, dog ikke saa gode. Den voxne Ungdom

[1]) Peder Hersleb havde selv været Præst i Hillerød 1718—25 og paa forskellige Omraader indlagt sig megen Fortjeneste. Han døde som Sjællands Biskop 1757. (Molbech: Hist. Aarbøger III, S. 96—97). [2]) Den Kongelig Skole: Den første af de 240 Skoler, Fr. IV. oprettede i de kgl. Rytterdistrikter.

især de Confirmerede, vare temmeligen øvede; kunde forstaae hvad der blev talt; nogle vare meget glædelige at høre; De havde og det Vidnesbyrd af Præsterne, at de vandrede i Sandhed.

Kirken var i god Stand. Der var intet at klage.

(Generalkirkeinspektionskollegiets Arkiv. Pakke 5.)

II.

Biskop L. Harboes Visitats 1750.

Eodem (18. Marts 1750) om Eftermiddagen visiteret i Herløf. Her Peder Wedel prædickede over samme Text som Præsten i Tiereby. Blandt de Voxne vare nogle færdige at svare. Børnene vare ret gode; paa hvilcke Skolcholder Eilers [1]) havde anvendt sin fliid. Siæle Registeret accurat.

(Generalkirkeinspektionskollegiets Arkiv.)

III.

Biskop N. E. Balles Visitats 1787.

I Herløv var intet at klage over Ungdommens Kundskab, men en Deel deriblandt fortiente megen Roes, og fik den. Sognepræsten Her Provst Rehling [2]) foredrager Guds Ord paa rørende Maade til Opbyggelse i et værdigt Sprog. Ligesaa catechiserer han ret vel. Capellanen Her Platou [3]) haver skiønne Gaver til at catechisere.

Degnen Brøchner var syg, men skal ellers være en skikkelig Mand.

I Herløv Skole befandtes de Børn at være de sletteste, som havde søgt Skolen og derimod vare de bedre, som havde hiemme i Huuset nydt Underviisning af deres Forældre.

Skoleholder Westergaard er Attestatus, og savner ikke Duelig-

[1]) Muligvis skal der staa Ellers [2]) Johan Andreas Rehling, Slotspræst paa Frederiksborg 1786—90. Wiberg: Danske Præstehistorie I., S. 393. [3]) Michael Platou, resid. Kap. i Hillerød 1773 til sin Død 1808. Wiberg I., S. 395.

hed. Men Flid haver han ikke beviist. Der klages meget over at han tager andre Ting vare, og agter ingen Paamindelse. Jeg kan imidlertid ikke røre ham saalænge mig fattes lovformeligt Beviis. Han er en mægtig Lovtrækker.

Hammersholdt Skolebørn viiste bedre Kundskab, og nogle iblandt dem udmærkede sig.

Skoleholderen Bendt Nielsen er ustuderet, men skikkelig og paapassende.

Freesløv Skolebørn kunde til Nød være antagelige. Skoleholder Aage Nielsen, som er ustuderet, behøvede nogen Opvækkelse, som blev ham givet, og han lovede, at vilde stræbe det bedste han kunde.

(Generalkirkeinspektionskollegiets Arkiv.)

IV.

Biskop N. E. Balles Visitats 1800. [1])

25. Maj 1800.

Slotspræsten Hr. Provst Jensen [2]) prædikede over Evangel. paa 6te Søndag efter Paaske, opbyggeligt, grundigt og vel. Han catechiserer godt, og messer smukt.

Den residerende Capellan Hr. Platou catechiserer ret vel, Kiøbstad-Ungdommen svarede meget fermt, og havde fuldstændig Kundskab, saavel efter Lærebog, som Catechismus. Ogsaa fandtes mange iblandt Landsbye-Ungdommen, som giorde meget god Rede, deels efter Lærebog, deels efter Forklaringen; 1 blev antegnet til at læse om igen. Man læste for det meste vel i Bog, og havde lært Psalmer.

[1]) Et Udtog af denne Visitatsberetning er udgivet i Kirkehist. Saml. 3. R. IV., S. 14—15. [2]) Johannes Jensen (1751—1823) var 1791—1817 Sognepræst i Hillerød, fra 1817 til sin Død 1823 Sognepræst i Hjørlunde. Han bidrog meget til at bane Vejen for Rationalismen. Se forøvrigt om ham G. P. Brammer's Ungdomsliv ved Johs. Kok. S. 12 ff. Wiberg I., S. 644.

Der svaredes, at ey meget var at klage.

Embedsbøger findes i behørig Orden.

Hospitalet. [1])

Jeg gik igiennem Stuerne, og fik til Svar af alle, at de fik, hvad de skulle have, og ey klaget.

Forstander Wische givet Erindring om nogle Mandfolks Hengivenhed til Fylderie, som bleve advaret.

Fattighusene.

Jeg gik i alle Værelser, og spurgte enkelte om noget var at klage, men ingen havde noget at besvære sig over.

Den 26. Maj 1800. Hammersholt Skole.

Liden eller ingen Fremgang var her at opdage. Kun 1 Pige vidste noget af Lærebogen. Adskillige havde lært Catechismus, men uden synderlig Eftertanke. Boglæsning var forskiellig. Faa havde lært Psalmer. 11 Bøger [2]) uddeelte til Opmuntring.

Skoleholder Elling blev paamindet om, at anvende Fliid.

Han catechiserer nogenledes.

Nørre Herløv Skole.

En god Deel Børn svarede med Forstand og Færdighed af Lærebog og Catechismus. Boglæsning var forskiellig. Nogle skrev og regnede. Psalmer havde man lært. 18 Bøger bleve uddeelte.

Skoleholder Westergaard underviser godt, og catechiserer meget vel. 1 Expl. af Rist. [3]) leveret ved Provsten.

Freeslev Skole.

Faa Børn vare tilstede. Adskillige deriblandt svarede dog vel af Lærebog og Catechismus ikke uden Forstand. De læste godt i Bog og havde lært Psalmer. 7 Bøger bleve uddeelte.

[1]) Hospitalet i Hillerød. [2]) Biskop Balle uddelte paa sine Visitatsrejser mange Bøger som Flidsbelønninger Alene paa sin fjerde Visitatsrejse uddelte han paa egen Bekostning 9703 Bind Bøger. Khs. Saml. 3. R. IV., S. 4. [3]) Tydningen er usikker.

Skoleholder Aage Nielsen er en ældgammel Mand, som formaae rlidet mere, og kan maadelig catechisere.

Frederichsborg Skole.

Mange Børn vare ikke tilstede. Adskillige havde begyndt paa Lærebogen, og svarede nogenledes deraf. En Deel giorde god Rede for Catechismus. Dog behøves mere Øvelse til Eftertanke. Boglæsning var skikkelig. Bibel Historie og Psalme vidste man lidet af. 16 Bøger uddeeltes.

Skoleholder Wolgand er gammel, men kan dog undervise, kun at han er for vidtløftig og udsvævende i sin Catechisation.

D. 27. May 1800. Frederichsborg Latinske Skole.

Disciplene i Mester-Lectien bleve prøvede i Hebraisk, Græsk, Latin og for en Deel i Religion, samt Historie og Astronomi. Nogle svarede skikkelig. Provst Rabens Søn [1]) udmærkede sig. Men nogle røbede Uvidenhed.

Disciplene i næste Lectie giorde skikkelig Rede for Latin, Religion efter Lærebogen og Græsk.

Disciplene i sidste Lectie havde giort god Begyndelse i Latin og Historie, samt i Lærebog. Rector Bendtsen [2]) er duelig og flittig.

Collega Wedel [3]) er ferm, men søger Præstekald.

Collega Brammer [4]) er sygelig, men underviser med fliid.

(Sjællands Bispearkiv.)

V.

Biskop Fr. Münters Visitats 1813.

D. 21. Maji (1813) vis. jeg i Herløv Kirke, hvor en talrig Ungdom havde indfunden sig, som gav færdige Svar paa de fore-

[1]) Christian Raben, en Søn af Provst Raben i Slangerup, død 1817 som Landfysikus i Bradsberg Amt. Nyerup: Literaturlexikon, S. 474. [2]) Bendt Bendtsen, Rektor ved Frederiksborg Latinskole 1790—1830. Se bl. a. Fra Frederiksborg Amt 1916, S. 34—41. [3]) Johan Wedel, død 1840 som Provst og Præst i Helsinge. Fra Frederiksborg Amt 1916, S. 40. [4]) Joachim Brammer, Hører i Frederiksborg 1794—1806, G. P. Brammer: Ungdomsliv, S. 2—3.

lagte Spørgsmaal, og tillige Prøver paa rigtigt Begreb, havde lært Psalmer, og læste for endeel godt i Bog. Ikkun blandt de ældre fandtes de som havde forsømt Læsning og glemt de lærte Psalmer, og derfor af mig bleve formanede. Menighedens værdige Lærer nyde endnu længe i sin Menigheds Agtelse og Kierlighed, og i de velsignede Virkninger af sin redelige Bestræbelse den sødeste Løn for sit besværlige Arbeide.

Ved min Visitats i Herløv Kirke undersøgte jeg ogsaa Skole Ungdommens Fremgang. Jeg havde i det hele ønsket den større. Læsning fandt jeg allene antagelig i Hammersholdt Skole. I Herløv kun temmelig, i Freerslev maadelig. I alle tre Skoler mangle Børnene de første Begreber om Interpunction. Skrivningen fandtes temmelig vantreven. Arithm. Kundsk. var endnu bedst i Herløv Skole. Hovedregning var allevegne kun lidet øvet. Jeg formanede derfor Lærerne, især Læreren i Freersløv, Seminarist Holck i Skolecommissionens Overværelse at afhielpe disse Mangler, og anmode[de] Commissionen selv at understøtte dem, ved at faa Skoleforsømmelsen over hvilken samtlige Lærere klagede standset ved alvorlig Fremgang efter Reglementet.

I Herløv er Skolelærer Westergaard Cand. S. M. Haud. illaudab. fra 1782, maadeligt Hoved, prædiker maadelig som Provst Jensen siger. Hans Katechis var Udenadslæring, dog gav Børnene enkelte Prøver paa Forstand. Ingen Hovedregning uden den simpleste Addition. Bibelske Hist. ganske god. I Freersløv, Seminarist Holck fra Blaagaard: Katechis. temmelig paa seminaristisk Viis, men Børnene svarte kun lidet, altsaa havde de ej faat behørig Underviisning. Skylden blev skudt paa Forsømmelsen. Hovedregning netop begyndt. I Hammersholdt Elling hverken Student eller Seminarist. Katechisationen var Spørgsmaal og Svar efter Lærebog; strax færdig. Bibelske Historie ganske god. Psalmer lærte i alle tre Skoler.

Provst Jensen prædikede over Rom XII., 2 ret forstandigt og passende, en vel udarbeidet Prædiken, noget monoton. Katechi-

serer vel. De ældre er forsømte hvilket, som jeg seer af Biskop Balles Paategning 1806 maa have været den daværende residerende Capellans [1]) Skyld.

Herløv Kirke i god Stand og smuk. Skolehuset Fr. 4.s.

Præstegaarden i Hillerød meget god.

Over Skolelærernes Opførsel havde Provsten Intet at klage. Embedsbøgerne i Orden, men ingen Katechisat. kan holdes i Købstaden, hvilket Provsten foreslaaer i et Papiir, jeg har taget med. Dette maa nærmere undersøges i Fortrolighed ved Amtsprovsten. Over Kirkeforsømmelse klagede Provsten i sin Prædiken, hvoraf jeg tog Anledning til i min Tale for Alteret at formane Ungdommen og Menigheden.

(Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 4. 2692.)

VI.

Biskop J. P. Mynsters Visitats 1838.

Den 18de Mai (1838) besøgte jeg

Herløv Kirke, som er ret smuk og lys; den tilhører Kongen. Et smukt Orgel, som har kostet 200 r.

Herløv Skole. Patron Landvæsencommissair Budde. [2]) 61 Børn.

[1]) I Biskop Balles officielle Visitatspaategning i Kaldsbogen i Hillerød Præstekalds Arkiv findes bl. a. følgende om Visitatsen 1806. „Men en Deel, baade af Karle og Piger, som netop viiste antagelig Kundskab efter Lærebog og Catechismus, behøvede Opmuntring til videre Fremgang. Overalt maae der vares paa, at ingen slipper for let igiennem til Confirmation Misforstaaet Barmhiertighed drager sørgelige Følger efter sig for det hele. Jeg tvivler ey paa, at den Residerende Capellan, som fortrinligen har med Landsbye-Ungdommen at giøre, skiærper sin Alvorlighed for enhver og holder nøje i et og Alt over de kgl. Anordninger".

Den residerende Kapellan var dengang den ovennævnte W. Platou, en i det hele meget uheldig Præsteskikkelse. I Kommandør Paludans Erindringer (Program Frederiksborg lærde Skole 1874, S. 32) kaldes han „en bekjendt Slagsbroder og Drukkenboldt." Om Visitatsen 1806 findes ingen privat Optegnelse af Balle. [2]) Jens Henrik Budde, Kammerraad og Landvæsenskommissær, † 1858. Richter: 100 Aars Dødsfald, S. 190

Skolehuset særdeles godt og peent. Læreren Ole Ingemann [1]), Sem. fra Skaarup, tilforn Institutbestyrer i Kiøbenhavn, har vel mere Dannelse end de fleste Skolelærere, men er en Projektmager, og har næppe synderlig Lyst til Skolen. Gymnastik mg? Indb. Underv. [2]) g. Slet ingen Regning i denne Classe. Øverste Classe: Læsn. mg. Skr. mg?. Rel. mg. Regn. g ×. Han katechiserer ret godt, men noget søvnigt.

I denne Skole mødte Børnene fra *Hammersholdt Skole.* Samme Patron. 57 Børn. Skolehuset skal være meget godt. Læreren Chr. Peter Søeborg, [3]) 33 Aar, Sem. fra Joenstrup, er en skikkelig Mand, og desværre endog noget indskrænket, dog meget tro. Gymnastik g?. Indb. Und. mg. Øverste Classe: Læsn. mg. Skr. mg? Rel. mg. Regn. mg. Han katechiserer uden synderlig Tænksomhed, men med Lyst og Godmodighed.

Frersløv Skole. Samme Patron. 51 Børn. Skolehuset meget godt. Læreren Jens Christensen, 41 Aar, Sem. fra Joenstrup, mangler nok baade Evne og Lyst; han er i Strid med Bønderne, og er i Rygte for undertiden at beruse sig, i hvilken Tilstand dog Præsten ikke har seet ham. I den senere Tiid skal Skolen have hævet sig noget. Gymnastik mg. Indb. Unv. tg.; kun 3 i Bogclasse. Øverste Classe: Læsn. g. Skr. g?. Rel. g.? Regn. mgl. der. Han katechiserer trevent og forkeert.

Frederiksborg Slotsmenigheds Skole er i den forrige Stutmesterbolig [4]), og har saaledes et meget anseeligt Locale. Forstandere ere Just. Kynde [5]) og Kammerraad Kynde, af hvilke den Først-

[1]) Ole Ingemann, † 1872. Richter S. 546. [2]) Om dette mærkværdige Undervisningssystem „den indbyrdes Undervisning" kaldet, som blev indført i Landet 1822, og som opretholdes indtil 1865, se Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818—98, S. 14 ff. [3]) Christian Peter Søeborg (1805—77), var 1829—51 Lærer i Hammersholdt. A. Petersen: Den Jonstrupske Stat., S. 310. [4]) Frederiksborg Stutteri anlagdes 1562, ophævedes fuldstændig 1871. Trap: Danmark II., S. 138—9. [5]) Etatsraad, Amtsforvalter Otto Chr. Kynde, † 1839. Richter S. 647.

nævnte egentlig er Patron. 58 Børn. Læreren Andreas Møller [1]), 57 Aar, Sem. fra Blaagaard, er vel en stridig Mand, da han idelig troer sig fornærmet, men man holder dog af ham.

Provsten har meget imod ham, og mener, at Skolens nuværende bedre Tilstand maa for en Deel tilskrives en Pleiesøn af ham, som assisterer ham.

I nederste Classe var jeg meget vel tilfreds med ham, og den indbyrdes Underviisning gik udmærket godt, Gymnastiken ligesaa. — Ved øverste Classes Overhøring viste det sig rigtignok, at Læreren er noget tynd; han katechiserer kun nogenledes, og er tunghør. Dog kan Fremgangen kaldes meget god. Læsn. mg? Skr g ┤. Rel. mg. Regn. mg?

Den 19de Mai visiterede jeg *Hillerød Borgerskole.* Den har sin egen meget gode Gaard, hvori 2 smukke Skolestuer, og Bolig for Katecheten. 139 Børn, som ere deelte i 2 Classer, og øverste Classe igien i 2 Afdelinger. Lærere ere ordin. Katechet Schaper, [2]) 29 Aar, og Hans Høegh Erslev, [3]) 32 Aar, Sem. fra Joenstrup, Kirkesanger og Klokker, tillige Byens Kæmner.

Schaper underviser i øverste Afdeling (kun Regning, Sang og Gymnastik har Erslev), ogsaa i Religion i 1ste Afdeling. Han har en god Villie, men er endnu en uøvet Lærer. Fremgangen er vel efter Omstændighederne ret god, men Religionsunderviisningen temmelig simpel; i Historien, den danske, holder han sig mere til den gamle end til den nyere; i Geographien havde vi nogle Brokker af den physiske, men kun lidet om Lande og Stæder. Lidt, meget lidt, Tydsk, lidt Naturhistorie; Geometrien nævnedes ogsaa, men derpaa var endnu ikke taget fat. —

Erslev er en særdeles duelig Lærer, og en meget drivtig Mand.

[1]) Andreas N. Møller (1780—1852), Organist i Hillerød 1812—52. Mindesten over ham paa Nyhuse Kirkegaard. [2]) Christian Gottfried Schaper, 1837—44 ord. Kateket i Hillerød, død 1870 som Sognepræst i Nyborg. Elvius: Danmarks Præstehistorie 1869—84, S. 366. [3]) Hans Høegh Erslev blev Kantor i Hillerød 1834. A. Petersen: anf. Skrift, S. 88.

Han har et godt Embede, men maa svare en betydelig Afgift til den gamle Formand. Alle hans Underviisningsgienstande gik meget godt, ogsaa det lidt Historie og Geographie, der læres i første Afdeling. Sang og Gymnastik udmærket. Indb. Undv. mg. Men Skolen kan ikke ret hæve sig, deels formedelst megen Skoleforsømmelse, hvorimod Skolecommissionen nok er temmelig ligegyldig, deels fordi Fattig- og Borgerskolen ere forenede. Man har vel tænkt paa at adskille dem, men mangler endnu Evne; Ingen Haandgierningskole; et Huus er vel anskaffet dertil, men den er ikke kommen istand, og Commissionen vil sælge Huset, dersom den maa.

Scaper er Prædikant ved Hospitalet, hvor han prædiker hveranden Søndag, de samme Søndage prædiker han ogsaa i Slotskirken.

Derefter indsatte jeg Dr. Flemmer [1]) som Rector ved *den lærde Skole.* [2]) Han svarede i en liden, meget hiertelig Tale. En talrig Forsamling af Byens Honoratiores, men ogsaa endeel simple Borgere, og mange af Omegnens Geistlige vare tilstede; blandt disse dog ikke Provsten.

Den 20de Mai, 5te Søndag efter Paaske, visiterede jeg i *Frederiksborg Slotskirke.* Den gamle Slotspræst Sølling [3]) er nu saa svag, at han næsten ganske maa overlade Embedets Førelse til sin Søn og Personel-Capellan Samuel Anton Sølling. [4]) Denne prædikede over Dagens Epistel Jac. 1, 22—27. „Hvad udfordres til at være en sand Christen? 1. at høre Ordet. 2. at handle derefter." Ret godt, og med Frihed og Liv. Hans Katechisation var svag. En meget talrig Forsamling fyldte den skiønne Kirke, og jeg havde den Glæde at see et smukt Antal unge Mennesker af de

[1]) Hans Morten Flemmer, bekendt klassisk Filolog, Rektor i Frederiksborg 1836—64. J. N. Schultz: Rekt. i Fredbg. S. XXII.—XXVII. [2]) Biskop Mynsters Tale ved Rektorindsættelsen i Frederiksborg 10. Juni 1838 findes i hans: Blandede Skrifter III., S. 21—35. [3]) Peter Sølling, Sognepræst i Hillerød 1817—39. Wiberg I., 393, [4]) Samuel Anton Sølling blev Kapellan hos sin Fader 1834 og døde som Sognepræst i Hvalsø-Særløse 1884. Elvius, S. 224.

anseetere Familier, over hvis Savn her mine Formænd have klaget. Ungdommen af Almuen svarede meget godt, og viste Følelse ved hvad der blev sagt; de Fornemmere stode, som sædvanligt, tilbage mod Hine, men de fleste svarede dog ret godt.

Sognet har 2 *Kirkegaarde*; den ene ved Borgerskolen, den anden ved Slotsmenighedens Skole; begge ere meget pyntelige, men altfor meget Haver. Dette afhielpes dog efterhaanden, som de fyldes med Grave.

Hillerød har i sit Segl en Hyld; deraf altsaa Navnet. Hillerøds Kirke, som faldt ned vel for 100 Aar siden, stod, hvor Raadhuset nu [er].

Til Kaldet hører en meget god, rummelig og vel vedligeholdt *Præstegaard*, men ingen Jord. Haven er ubetydelig. Under Huset findes meget anseelige hvælvede Kieldere, som nogle ville hidlede fra et forhenværende Kloster; men af et saadant findes ellers intet Spor.

Hospitalet har, foruden en ny Forstanderbolig, en Mandfolke- og en Fruentimmer-Stue, samt en Kirke-Stue, med Alter og Prædikestol, men der, ligesom det Øvrige af Hospitalet, er meget forfaldet. Der skulde være 30 Lemmer, men der ere nu, af Økonomi, kun 28, Gangkonerne iberegnede. Stiftelsens Finanser ere kun maadelige; de løbende Udgifter kunne vel dækkes, men der er Intet til Reparationer. Ressourcer paatænkes fra en Districts-Kasse. Lægen har nu 200 r.; en urimelig Løn som ved Vacance bør indskrænkes.

Her er ingen Arbeidsanstalt, men et Amts-Sygehus.

(Ny kgl. Sam. 4°. 2313.)

VII.

Biskop J. P. Mynsters Visitats 1847.

Herløv Skole. Patron Gdm. Hans Larsen. 60 Børn. Læreren, Ingemann, nu 42 Aar, synes nu mere at holde sig til Sko-

len, katechiserer temmelig godt. Øv. Cl. Læsning mg ><. Skr. g. ><. Rel. g. ><. Regn. g. Indb. Und. mg. Gymnastik ug. Skolehuset særdeles godt.

Hammersholdt Skole. Samme Patron. 72 Børn. Læreren, Søborg, nu 41 Aar, er som forrige Gang. Øv. Cl Læsning g. > Skr. g. ><. Rel. g. ><. Regn, mg? Nederste Classe mødte i Herløv Skole, Indb. Und. g. Gymnastik g. Skolehuset skal være meget godt.

Frersløv Skole, samme Patron. 62 Børn. Læreren J. Christensen, nu 50 Aar, anføres nu som hæderlig og flittig, men Katechisationen endnu, skiønt mere livlig, forkeert. Læsn. g. Skr. g. Rel. g? Regn. tg. Indb. Und. tg? Gymn. kun lidet. Skolehuset godt.

Slotsmenighedens Skole. Den anseelige Skolebygning holdes i god Stand. Patron Kammeraad Madsen. 68 Børn, Læreren A. Møller, nu 67 Aar gl., passer Skolen, men er affældig og tunghør. Læsn. mg? Skr. g. ><. Rel. g ><. Indb. Und. g. Gymnastik g.

Borgerskolen. Localet særdeles godt. Børne-Antallet i Alt 104, hvoraf Realskolen har 31. Lærerene ere ord. Katechet D. E. Schoender, 32 Aar, og Hans Høegh Erslev, 42 Aar, Sem. fra Joenstrup. (?)

Begge fortrinlige Lærere, flittige og agtværdige.

Gienstandene ere de sædvanlige. Tegning (Schoender) og Sang (Erslev) meget godt. Indb. Und. ug. Gymnastik kunde ej prøves formedelst Regn.

Friskolen, nu adskilt fra Borgerskolen, i samme Gaard, meget god Skolestue, et Værelse for Læreren, hvis Løn kun (er) 150 r. 87 Børn. Læreren Joh. Chr. Emanuel Brasch, 31 Aar, Sem. fra Joenstrup, er meget brav og katechiserer meget godt. Øv. Cl.: Læsn. g. ><. Skr. mg. Rel. mg. Regn. mg. Sang mg. Nederste Classe stod tilbage. Indb. Und. tg? Gymnastik ikke prøvet.

Den 16de Mai, 6. S. efter Paaske, visiterede jeg 2den Gang i *Frederiksborg Slotskirke.* Provst Neergaard [1]) prædikede over Dagens Evangelium. „Ogsaa vi skulde vidne om Christus." Christeligt, klart, kraftigt. Katechisationen fortrinlig. Kirken var næsten ganske fuld af Mennesker, og den meget talrige Ungdom, hvoriblandt alle de senere Confirmerede af anseeligere Familier og af den lærde Skole, svarede meget godt.

---

[1]) Johan Thomas Neergaard, Provst, Sognepræst i Hillerød 1839—50, Sognepræst i Faxe indtil 1873, død 1877. Elvius S. 115—16.

Mølletvangens Ophævelse paa Kronborg Distrikt. [1)]

Af

Underarkivar **Holger Hjelholt**

I den Kommissionsforretning, der afsluttede „Striden mellem Gilleleje Græsmølle og Dronninge Hovedmølle i Aarene 1726 til 1728“ (se „Fra Frederiksborg Amt“ 1916, S. 50 ff.), og som den 3. Marts 1728 fik kongelig Approbation, bestemtes blandt andet, at „Bønderne burde tilholdes at søge de Møller, som de for saa rum Tid siden (ɔ: ved Forretningen 1689) var tildelte.“

At denne Afgørelse vilde blive almindelig respekteret, var dog kun lidet at vente, og i den følgende Tid hører vi da ogsaa saavel Bønderne klage over den utaalelige Mølletvang som den ene Møller klage over den andens Indgreb i hans Næring, og for Græsmøllerne kneb det stadig med at forstaa Lovens klare Ord.

Disse som ogsaa andre Forhold gjorde. at Spørgsmaalet om Mølletvangen paa Kronborg Distrikt i Aarene omkring 1770 igen

[1)] Kronborg Distrikt (Rytterdistrikt) hørte til Kronborg Amt; det bestod af Gods, hovedsagelig Kronens, som var bleven udlagt til Ryttergods. Rytterdistrikterne bestyredes af Regimentskrivere, svarende til Amtsforvaltere i Amterne. Over Regimentskriverne stod de deputerede i Rytterssessionen; paa den Tid, der her bliver Tale om, var det Stedets Amtmand og Krigs- og Landkommissæren. I den Resolution $^{14}/_{3}$ 1774, hvorved Rytterdistrikterne ophævedes, hedder det, at det alene var for Københavns, Frederiksborg og Kronborg Distrikter, at Rytterssessionerne endnu holdtes — hvert Foraar og Efterhøst.

toges op. I en Skrivelse af $^{24}/_{1}$ 1769 til Amtmanden over Frederiksborg og Kronborg Amter, Fr. v. Gram, meddeler Rentekammeret, at nogle Bønder er indkommen med Klage over Mølletvangen; Kammeret har derfor paany undersøgt Sagen og er kommen til den Overtydning, at Kommissionsforretningen 1728 bygger paa fejlagtige Forudsætninger: Mølletvangen har ingen Grund i den paaberaabte gamle Mølleforretning af 1689, „da samme alene melder, at hver Mølle har Søgning fra de derhos benævnte Sogne og Byer, men forbinder ikke Indbyggerne at søge disse Møller alene eller betager dem den Frihed, som de da havde, og alle andre Amters Beboere overalt i Riget endnu have med at søge hvilken Mølle, de selv for godt befinder." Imidlertid er Mølletvangen jo nu indført — ɔ: ved Forretningen af 1728 —, og Amtmanden maa derfor forhøre, paa hvilke Vilkaar de Møllere, hvis Fæstebreve er udstedte efter Forretningen 1728, kan tænke sig at indvillige i Mølletvangens Ophævelse.

Dette gjorde Amtmanden, og det viste sig, at to af Møllerne krævede Vederlag for Ophævelsen. Mathias Bang paa Dronninge Mølle, hvis Fæstebrev forøvrigt var udstedt før 1728, ønskede 50 Rigsdaler Afslag i Landgilden, og Esrom Møller vilde have et Afslag paa 16. De andre Møllere vilde være tilfredse ved Ophævelsen, men at yde noget Vederlag derfor kunde de dog ikke tænke sig. Enige var alle Møllerne i, at det skulde formenes Bønderne at søge de Møller, der laa udenfor Distriktet. Amtmanden tilraadede Rentekammeret at gaa ind paa disse Ønsker. Mathias Bang var en gammel og svagelig Mand, saa den Godtgørelse, der ydedes ham, kunde falde bort ved hans Død; og ophørte Mølletvangen, forsvandt de evindelige Klager over, at den ene Møller betog den anden hans Næring. Som Eksempel paa disse Klager omtalte han en Ansøgning fra Bang til Kammeret, hvori det bl. a. hedder: „Mit underdanigste Andragende er endnu denne Gang, lige som det nu i 3 paa 4. Aar har været, nemlig dette: Jeg fornærmes og forurettes i Næring og Levebrød.

Jeg haver underdanigst raabt om retfærdig Hjælp, men ingen erlanget", og hvor Bang saa fremfører Klager over forskellige Standsfæller, f. Eks: Mølleren paa Gilleleje Græsmølle, der maler langt mere end tilladt — han synes dog nu at nøjes med at male om Vinteren —, og over Esrom Møller, der først klagede i Fællig med Bang, men nu betager Bang hans Møllegæster.

Rentekammeret fandt det klogest at se Tiden an; Bang var jo, som Amtmanden oplyste, en gammel og svagelig Mand, og „naar nogen Forandring med ham forefalder, vil vi derom Efterretning forvente." Imidlertid maatte ingen Mølle paa Kronborg eller Frederiksborg Distrikter fremtidig bortfæstes, før der i Forvejen var gjort Indberetning til Kammeret og erholdt Resolution derpaa. Møllernes Stridigheder vilde Kammeret intet have at skaffe med; de fik afgøre dem i Mindelighed imellem sig selv eller ogsaa ved Lands Lov og Ret. — Kort Tid efter kunde Amtmanden melde, at et Par af Møllerne, Pibe Mølle og Maarum Mølle, var fæsteledige, og dette bevirkede, at en kongelig Resolution (6. August 1770) fastslog almindelige Regler for, hvordan der i slige Tilfælde skulde forholdes; til disse som til Resolutionens øvrige Indhold vil vi om lidt vende tilbage.

Samtidig med Korrespondancen mellem Rentekammeret og Amtmanden om Mølletvangen var der imidlertid gaaet en Drøftelse af et andet Forhold, nemlig det, at nogle af Fæsterne paa Kronborg og Frederiksborg Distrikters Møller afstod deres Fæste til andre imod høje Afstaaelsessummer. De deputerede for Rytter-sessionen i Frederiksborg Distrikt, hvem det var bleven paalagt at afgive Erklæring om denne Misbrug, fandt, at det vilde være stik imod Kongens Interesse, om Afstaaelse blev tilladt. Afstaaelsessummerne i de tre Tilfælde, der var omtalt, havde været henholdsvis ca. 3000 Rdl., 1300 og 3000, og tillod man de ti andre Møllere paa Distrikterne Afstaaelse, vilde det være at skænke hver af dem en Kapital af 1000 a 2000 Rdl, hvilken Kapital rettelig ikke kunde tilkomme nogen anden end Kongen.

Afstaaelsessummerne havde de tre omtalte Møllere betinget sig som Vederlag for Bygningers og Indretningers Forbedring, men saadan Forbedring var Beboernes Pligt ifølge deres Fæstebreve og efter Loven og Forordningerne; kun hvor der var anvendt en stor Del af Formuen herpaa, talte billig Medlidenhed og Menneskekærlighed for at tillade Afstaaelse. Men, tilføjede de deputerede — og her hører vi den ny Tids Røst —, „da det nu er en unægtelig Sandhed, at Frihed og Ejendom, hvor indskrænket den endog maa være, naar den alene (ɔ: blot) til andre kan afstaas og til Afkom og Arvinger efterlades, er de sande Drivfjedre til Flid og Virksomhed, saa formene vi, at disse Møllere til største Fordel for Hans Majestæts Cassa kunde forundes Ejendomsskøde paa Møllernes Bygninger med perpetueret (ɔ: vedvarende) Brug af deres Tilliggende imod aarlig Erlæggelse af de kongelige Contributioner (ɔ: Skatter) og i Jordebogen fastsatte Afgifter . . ." Ved hver Forandring af Beboer burde der desuden erlægges en Kendelse, fastsat engang for alle efter Møllens Værdi. Kongens Kasse vilde ved disse Forslag vinde mindst 10,000 Rdl. og i Stedet for ringe Indfæstninger højere og oftere indfaldende Kendelser, uden at de aarlige Indkomster af Møllerne forringedes. — Som et Bevis paa, at det ikke vilde mangle paa Købere til Møllerne, anførte de deputerede, at Gilleleje Møller havde anmodet om at opnaa Ejendomsskøde paa sin Mølle. Ganske vist søgte han at erhverve dette for et ringe Vederlag, idet han bl. a. henviste til, at der i hans salig Faders Papirer skulde findes gamle Dokumenter, som tilkendegav, at Gilleleje Mølle var Ejendom, men de deputerede fandt dette et temmelig interesseret Forlangende og formente, at han nok vilde være villig til at yde en klækkelig Købeskilling.

I den ovenfor nævnte kongelige Resolution af 6. August 1770 fandt ogsaa de her fremdragne Spørgsmaal deres Afgørelse. Resolutionen gik ud paa, at de atten Kongen forbeholdte Møller paa Københavns, Frederiksborg og Kronborg Distrikter samt det

kongelige Gods i Odsherred fremtidig ved Fæsteledighed skulde opbydes til Arvefæste for at erhverve den kongelige Kasse, hvad Besiddelsen af disse Møller billigen burde indbringe. Ved Arvefæstes Indførelse afskaffedes den for Kongen skadelige og ganske ulovlige Skik paa Frederiksborg og Kronborg Distrikter, at Fæsteren af en Mølle afstod denne mod høj Afstaaelsessum. For Møllerne paa Kronborg Distrikt skulde Arvefæste kun gives med den Forpligtelse, at Mølletvangen ophørte „for igen at sætte disse Undersaatter udi forrige Stand og lige Frihed med andre at betjene sig til Kornmaling af hvad Mølle, de selv for godt befinde." Sluttelig bestemmes, at Pibe Mølle paa disse Vilkaar maa overdrages til Arvefæste mod en Købeskilling af 1000 Rdl. og en Kendelse ved hver Forandring af Beboer af 100 Rdl.; alle Skatter og Jordebogsrettigheder skal svares som hidtil.

Medens i det følgende Aar ved kgl. Resolution af 11. Februar 1771 Maarum Græsmølle paa lignende Vilkaar overdroges til Arvefæste — mod en Købesum af 280 Rdl. og en Kendelse af 50 Rdl., søgte Pibe Møller at faa det opnaaede Arvefæste ombyttet med Ejendomsskøde. I sin Ansøgning gjorde han gældende, at han ellers ikke kunde pantsætte Bygningerne eller erholde Laan paa disse, og at det, da han kun havde eet Barn, vilde være tvivlsomt, om nogen Arving i nedstigende Linje maatte komme til at nyde godt af den Sum, der var betalt for Arvefæstet. Rentekammeret gik, men som det synes noget modstræbende, ind paa hans Forlangende, og mod en yderligere Betaling af 100 Rdl. skulde der meddeles ham Ejendomsskøde — dog paa de iøvrigt ved Arvefæstekontrakten indgaaede Betingelser (Kgl. Resolution 10. September 1772). Det her givne Eksempel: Udstedelse af Ejendomsskøde blev bestemmende, da imidlertid den ventede Forandring med Mathias Bang var indtraadt. Hans Enke, Karen Bang, ansøgte om Ejendomsret til Dronninge Mølle, og denne tilstodes hende ved Resolution af 23. September

1773, idet Rentekammeret fik opfyldt sine to afgørende Ønsker: Øget Indtægt for Kongens Kasse og Ophævelse af Mølletvangen.

Af de to Møllere, der havde krævet Vederlag for denne Ophævelse, var saa kun Esrom Møller tilbage, og Kammeret ønskede nu stærkt at faa denne Sag bragt til endelig Afslutning. Efter langvarig Korrespondance lykkedes det ogsaa at komme til Enighed med Esrom Møller, om end Kammeret i sin Forestilling til Kongen maatte indrømme, at Vilkaarene ikke var saa fordelagtige for Kongens Kasse, som det havde attraaet. Ved kongelig Resolution 21. Juli 1774 afstodes Esrom Mølle til Ejendom. Skatter og Jordebogsafgifter skulde svares som hidtil, og Kendelsen forhøjedes; men Købeskilling vilde Molleren ikke betale, og Kronen maatte gøre ham forskellige Indrømmelser, bl. a. gaa ind paa at betale ham 50 Rdl. i Omkostninger for hans Søgsmaal mod Maarum Græsmøller for utilladelig Maling, hvilke Omkostninger Maarum Møller ikke formaaede at udrede. — Ved samme Resolution afstodes og paa for Kronen gunstige Vilkaar Gilleleje Mølle til Ejendom, og der bestemtes, at det nu overalt i Amtet skulde bekendtgøres, at Mølletvangen hørte op; ligeledes kunde den Bestemmelse, der for Græsmøllerne var gjort ved Forretningen 1728, at de kun maatte male fra Mikkelsdag til Valborgsdag, falde bort, saaledes at de ligesom alle andre Møllere i Landet efterdags alene rettede sig efter Danske Lov 5—11—2. Det hedder jo her, at de skal optage Stigbordet hvert Aars 1. Maj og ikke sætte det ned igen, „før alt Hø og Korn er inde af det Sted eller derhos, saa vidt Vandet kan gøre Skade . . .“ Dette sidste kunde imidlertid indtræffe før Mikkelsdag, og denne Afgørelse var altsaa til Gunst for Græsmøllerne.

Af Kongens Møller paa Kronborg Distrikt var nu de fem, Maarum, Pibe, Dronninge, Gilleleje og Esrom Møller, afstaaede — til Arvefæste eller til Ejendom. Den sjette, Skjære Græsmølle, var at regne for den sletteste paa Amtet, og i sin Tid havde da ogsaa Fæsteren faaet Bevilling (1658, $^{17}/_{1}$) til at lade

bygge en Ejendomsvejrmølle ved Siden af, for at han bedre kunde svare Landgilden. Da den nuværende Ejer af Vejrmøllen og Fæster af Vandmøllen solgte den første, søgte Rentekammeret at faa Køberen til at modtage Arvefæste paa Vandmøllen og for dette erlægge en Købesum og en Kendelse. Dette viste sig dog ganske ugørligt, og Vandmøllen blev ham derfor overdraget som almindeligt Fæste. Denne Form blev i den følgende Tid gældende, indtil Vandmøllen ved kgl. Resolution af 6. Marts 1807 aldeles nedlagdes; dens Bygninger var afbrændte, og Vandet til Møllen var utilstrækkeligt. Der bevilligedes Ejeren af Vejrmøllen i Stedet for denne at opføre en ottekantet hollandsk Vejrmølle, bl. a. paa den Betingelse, at de af Vandmøllen svarede Skatter og Jordebogsafgifter lagdes over paa den nye Mølle. Dette, at de hidtil udredede Skatter og Jordebogsafgifter stadig skulde svares, var, som vi har set, et Hovedvilkaar for Møllernes Afstaaelse, enten der nu udstedtes Arvefæste eller Ejendomsskøde. Forskellen mellem de to Arter af Skøder var saaledes navnlig, at ved den sidste Form kunde man sælge og pantsætte; de paahvilende Byrder var de samme. Kronen vaagede omhyggelig over, at dens Indtægter ikke formindskedes, men samtidig imødekom den den i sidste Halvdel af det attende Aarhundrede fremkomne Opfattelse af „Frihed og Ejendom."

Landsbyen „Skoven“ i Horns Herred.

Ved

Villads Christensen,

Præst v. Gethsemane Kirke, København, tidligere Skovkirken.

MELLEM Roskildefjord og Isefjord ligger en Halvø, hvis nordligste Del kaldes Horns Herred. Spidsen af Horns Herred, „Hornet“, hed fra gammel Tid af *„Hornsved“*, et Navn, som nu er glemt i Folks Bevidsthed og erstattet med Navnet *„Skoven“*, der bruges som Fællesbetegnelse for hele Sognedistriktet Nord for Jægerspris.

— Denne Egn er baade hvad Naturen og dens Historie angaar meget ejendommelig. Man kommer derud fra Jægerspris ad én af to Veje, ad den saakaldte Landevej mod Vest eller ad en Skovvej mod Øst.

Følger vi Landevejen, mærker man, straks efter at Vejen er drejet mod Nord fra Jægerspris, en kendelig Forskel baade i Natur og Klima. Fra Bøgebjerg, den Bakke, som danner Grænsen mellem Jægerspris Hovedgaard og Skoven, ser man ud over et Landskab med paafaldende jydsk Præg. Plantager veksler med dyrket ret sandet Jord, fjernt ude rager Nordskoven op i Luften som en mørk Skygge, og længst mod Nord glimter og straaler Isefjordens Bølger, mens en barsk kølig Vestenvind farer ind over Landskabet, der ligger ganske aaben mod Vest. Det jydske Præg taber sig ikke, naar man kommer forbi de første

Gaarde og Huse; man støder endogsaa Nord for den første Landsby, Seksgaardene, paa et saa ejendommeligt jydsk Fænomen, som en Mark, der efter at være dyrket nu er bleven træt og holder paa at klæde sig over med Lyng. Paa den modsatte Side af Vejen i en lille Granskov holder en Samling Gyvelbuske til, og de synes at trives fortræffeligt. Drager man videre frem forbi den idyllisk beliggende Skovkirke, har man paa højre Haand den mægtige Nordskov, paa venstre en spredt Række af vekslende Gaarde og Huse, der mod Vest ud mod Fjorden dækkes af en lang Række mer eller mindre lyngbevoksede Kæmpehøje, der strækker sig fra Seksgaardene mod Syd helt ud til Hornets Spids ligesom en Række fremskudte Forter ud mod Fjenden, Isefjorden, der ligger og knurrer derude og Aaret igennem sender Vestenstorme som hærgende Krigere ind over Egnen. — Staar vi endelig ude ved den yderste Samling af Gaarde og Huse, det saakaldte Barakkerne, har man det ejendommeligste Skue for Øje, et Landskab, fra hvis Højder der haves en glimrende Udsigt over Kulhusrenden, Halvøen Halsnæs fra Frederiksværk helt ud til Kattegat og over Odsherred og Isefjord mod Vest. Men mærkeligst er dog Barakkerne selv med de mange Fiskerhytter og Belssteder midt i det besynderligste Terræn, der ser ud som om en Trold med sære Luner har gaaet med en Sæk og drysset Bakke ved Bakke; smukt er det og Præget jydsk.

Men man kan ogsaa komme ud til Skoven ad en mindre barsk og mere idyllisk Vej ved at slaa ind paa en Skovvej, der fører fra Jægerspris forbi Koblerne og Louiseholm gennem Nordskoven. Her møder Egnens jydske Præg en først, naar man kommer til Nordskoven, hvor det skifter fra Bøgeskov og tusindaarige Ege til store Strækninger med vekslende Naale- og Birkeskov, hvoraf navnlig Birkeskoven gør et festligt Indtryk. Særegen for Nordskoven er ellers en Vrimmel af Kaprifolier, hvis Lige jeg ikke har set andetsteds; de klattrer til Toppen af de højeste Granstammer, de hænger i tykke Bunker ned fra Træerne

og fylder ved Sommertid Skoven med sød Vellugt. Vejen gennem Nordskoven snor sig frem over store Engmoser med Lyngtuer; kæmpemæssige Bregner og sandede Hulveje kantede med Lyngskrænter møder Øjet hvert Øjeblik, og man tror sig stadig hensat til Jylland.

Som „Skoven" med Hensyn til Natur i mange Retninger minder om Egne i Vestjylland, saaledes er det samme Tilfældet med Hensyn til Skovens Historie. Det er jo det ejendommelige for mange vestjydske Hedeegne, at de efter at have haft en rig Oldtidshistorie gennem Stenalder og Broncealder, hvorom gamle Kæmpehøje vidner, har ligget hen i umindelige Tider som Lynghede, indtil nu i vore Dage Ploven Aar for Aar lægger bestandig mere ind under Danmarks Agerland.

Skovens Historie har ogsaa denne Ejendommelighed fælles med Jylland; Folk har i Oldtidens forskellige Tidsaldre fra Stenalder til Jernalder slaaet sig ned paa Spidsen af Horns Herred og efterladt Gravsteder som Minder om deres Leven og Færden. Men omtrent fra den Tid vor Historie regnes at begynde, Kristi Fødsel, og til Midten af 17. Aarhundrede har der været folketomt herude som paa Jyllands Hede — der bredte Lyngen sig, her Skoven. Efter en død Tid paa c. halvandet Aartusinde har Skoven igen faaet en Historie, og der er nu en Bebyggelse, som yder Husly til 8—900 Mennesker. — At give en Skildring af Skovens Historie i Oldtid og Nutid skal da være Formaalet for nærværende Fremstilling for derigennem at hjælpe Beboerne til at kende deres Hjemstavns Historie.

I. I Stenalderens Dage.

Hvis vi skal begynde med Begyndelsen, det vil sige den Tid, da de første Mennesker gik i Land paa Hornsveds Strand, saa kommer vi til at foretage et langt Spring tilbage i Tiden paa saadan noget som 8000 Aar, om det slaar til. Ved de Tider var der noget anderledes i Skoven end nu, Slagelsebæk $^1/_2$ Mil

Nord for Jægerspris var da en Fjord, der forbandt Roskildefjord med Isefjord og skilte Spidsen af Horns Herred fra det øvrige Herred som en Ø for sig. Denne Horns Herreds Ø var Landingsplads for nogle af de første Mennesker, der har vist sig paa denne Del af Sjælland. De kom sagtens sejlende ind fra Kattegat og rejste deres usle Hytter af Træstammer og Grene og Mos nede ved Strandkanten i Læ af Øens skærmende Skove. Et frodigt Vildnis af Urskov med Eg og Hassel bredte sig fra Strand til Strand, og Kronhjorte og Urokser græssede under Træernes Kroner. Helt nede ved Strandbredden indtog den Tids Mennesker deres primitive Maaltider, der mest bestod af Østers og lignende Skaldyr, som de skrabede op paa Bunden af Fjorden; havde de været saa heldige at fange et Marsvin, gjorde de sig rigtig til gode med det fede Flæsk. En Portion Hasselnødder var den staaende Dessert. Tid efter anden kom de saa vidt, at de dristede sig i Lag med Skovens Vildt og fik fældet en Hjort ved Hjælp af deres Stenpile; faldt de over en Ulv eller en Ræv, fortærede de ogsaa den, de havde ikke Raad til at være kræsne. En god Hjælper paa Jagten havde de i Hunden, som var deres eneste Husdyr.

Der er ikke bevaret Levninger fra disse Menneskers Maaltider, Køkkenmøddinger kaldes de, i selve Skoven, men derimod ved Stranden ligeoverfor, ved Landsbyen Havelse, hvor store Dynger røber, hvad de har sat til Livs dengang.

Man kan ikke sige andet, end at de har været meget omhyggelige for deres *Døde*. De levende boede i simple Hytter, hvoraf der ikke findes det fjerneste Spor, men den døde betænktes med et næsten uforgængeligt Hus, et Stenkammer, som staar den Dag i Dag saa fast, som da det rejstes for 6000 Aar siden. Var det en Mand, der var død, lagde de ham til Hvile fuld paaklædt, og de gav ham hans Vaaben med sig, for at han kunde holde sine Fjender fra sig ogsaa i de dødes Rige. En Kvinde fik sine Smykker med, at hun ikke skulde staa til Skamme

i det hinsides, Mad til Rejsen glemte de heller ikke at give dem med. Naar alt var bragt i Orden, lukkedes Kamret, og der opkastedes en Jordhøj over Stendyssen.

Mangler Skoven Køkkenmøddinger, har den til Gengæld Høje som Minder fra Menneskeslægtens Barndom. Da Frederik den Syvende som Prins i 1834 opholdt sig paa Jægerspris Slot, lod han 20 Høje i Egnen udgrave, deriblandt var der ogsaa enkelte fra Stenalderens Dage. —

Den interessanteste af disse undersøgte Høje var *den sydligste af Højene ved Troldegaarden,* som viste sig at indeholde *to Gravkamre,* hvoraf det østligste var dannet af 7 endestillede Sten og 3 Overliggere. En stensat Gang førte fra Syd ind til Kamret. I dette Kammer fandtes 2 Menneskeskeletter, 4 Flintknive, 1 Væverskyttel og 1 Slibesten, de to sidste af rødt Kvarts. — I det andet dobbelt saa store Gravkammer ved Siden af laa ikke mindre end 9 Skeletter dækkede af et Lag Sand, ovenpaa hvilket var anbragt en Klump sammenrustede Jernsager fra en langt senere Tid. Ved Skeletterne fandtes to Flintflækker og en tresidet Pilespids.

Den saakaldte *Jættestue* i Slotshegnet, som blev udgravet allerede 1744 af Frederik den Femte, synes ogsaa at være fra denne Tid. Gravhulen her er 3 Alen høj og bred og 5 Alen lang, Gangen derimod kun $1^1/_2$ Alen bred og $8^1/_2$ lang. Her fandtes 3 Skeletter i Gravkamret og 1 Skelet i Gangen og desuden 2 Flintøkser. —

I *Julianehøj* ved Slotshegnet, som tidligere hed Monses Høj, men efter Udgravningen af Arveprins Frederik 1774 til Minde om hans Moder kaldes Julianehøj, fandtes en Mængde Skeletter, det ene Lag stuvet ovenpaa det andet, saa den synes gennem længere Tid at have været benyttet som Begravelsesplads. Her fandtes ogsaa Stenredskaber.

Højen ved Drengekolonien Jomsborg, som er udgravet i vore

Dage, indeholdt 11 Skeletter, der var anbragt siddende paa Hug omkring et Ræveskelet.

Foruden de nævnte Stensager i Troldegaardshøjen fandt Frederik den Syvende i forskellige Høje og paa Markerne 1 stor kølledannet graa Sandstens-Slibesten, 15 Tommer lang, 1 Stenhammer af $6^1/_2$ Tommers Længde, udstyret med 3 Striber paa hver Side, og en Flintsav af Form som en Halvmaane.

— Efterhaanden gik Stenalderfolket over fra Jæger- og Fiskerliv til begyndende Landbrug og Kvægavl. Paa smaa indhegnede Marker dyrkedes en Smule Hvede; ved Troldegaardshøjen findes et langagtigt, firkantet, af Stensætning indhegnet, Stykke Jord, som maaske er en Stenaldermark. Nogle Svin og Faar, som selv bjærgede Føden i Skoven, var de første tæmmede Husdyr.

II. Broncealdertiden.

De fornemste Minder i Skoven stammer imidlertid fra en følgende Tid, vel en 1000 Aar før Kristus. Denne Tid kaldes *Broncealderen* efter Metallet Bronce, som Befolkningen havde lært Brugen af i Udlandet. Størstedelen af Højrækken i Skoven er fra denne Tid. — De Folk var hovedsagelig Jordbrugere, og de holdt Køer, samtidig var de ivrige Krigere, som havde Skibe liggende parate ved Stranden. For at kunne holde Udkig over Stranden boede de oppe paa Højderne, og her stedte de ogsaa deres Døde til Hvile. Til dette Øjemed byggede de gerne først et lille Kammer paa en Alen eller to; den døde blev da lagt paa Baal, og Asken nedlagdes i Stenkamret. Derefter samlede Stammen Sten sammen og opdyngede en Stenhøj over Kamret. Til sidst fyldtes i Reglen Jord op over, indtil Højen havde faaet en passende Størrelse.

— I den største og højst beliggende af alle Høje i Skoven, *Knudshøj*, ved Skaaninggaarde, hvorfra der haves en vidunderlig Oversigt over Egnen, fandtes af Frederik den Syvende nederst

en lille Stenkasse med en mægtig Stenhob oven over. Men saavel i Højens Top som rundt om i Siderne fandtes Stumper af Lerurner med Aske. Højen har da gennem lange Tider været brugt til Begravelsesplads. I en Urne laa 25 smaa Glasperler af blaa Farve tilligemed nogle Broncespiraler, hvori Perlerne sikkert har været anbragte, desuden nogle Bronceprydelser lavet af Broncetraad. Omkring Højen synes at have været en Stensætning.

En Høj noget sydligere, vist den saakaldte Topkærshøj eller *Tøvtkærshøj,* blev ogsaa udgravet, og her var en Stenkiste paa $1^1/_2$ Alen, hvori laa en Broncedolk paa 13 Tommer, fint udarbejdet. Tillige fandtes Haar af et Skind og noget grovt uldent Tøj af simpel Vævning liggende mellem nogle forbrændte Ben af et voksent Menneske.

Ved Troldegaarde undersøgtes en Høj, som ikke synes at have været dækket af Jord, men henstaaet som en Stenhob. Nederst var en Stenkiste med nogle Urnefragmenter.

I Kohaven, i de saakaldte *Sværtebæksbakker,* fandtes i en Høj 19 Urner, hvoraf én var særlig smuk og godt bevaret, den havde en Fod af 6 Tommers Diameter. Paa Midten havde den en Udbugning af 12 Tommers Diameter. Foroven var den udstyret med et indgravet Ornament Kanten rundt. Adskillige af disse Urner har sikkert fra først af gjort Tjeneste som Mælkebøtter. I Urnerne fandtes dobbelte Knapper, Naale, Knive, Ringe og Pincetter af Bronce og desuden en Flintflække. Andetsteds fandtes en Broncecelt med et Øsken $7^1/_2$ Tommer lang. Ogsaa i Julianehøj og Jættestuen er der funden Urner og brændte Ben og Broncesager. Ved Pløjning paa Marken i Nærheden af Jægerspris fandtes Haandtaget af en Kniv af Bronce forestillende en Sækkepiber. Den nederste Del er prydet med Arabesker.

Broncealdertiden synes at have været en Storhedstid for Isefjordsegnen, hvorom de mange Høje og Dysser endnu bærer Vidnesbyrd, medens Nordsjælland dengang ellers laa hen i Skov.

III. Jernalder og Vikingetid.

Fra det sydlige Udland naaede Kendskab til Jernet tilligemed de andre Metaller herop, og dermed oprinder den Tid, man plejer at kalde *Jernalderen.* At ogsaa Datidens Skovboer er kommen i Forbindelse med den store Verden, viser Fundet af nogle fine *romerske Smykker* ude ved Kulhusene. De stammer fra ca. 200 Aar efter Kristi Fødsel. Paa de Tider fik Landet sig en Hovedstad i Nærheden, i det gamle Lejre. — Men medens der nu efterhaanden voksede Gaarde frem ned gennem Horns Herred, hvoraf igen opstod Landsbyer, først og fremmest dem som ender paa lev, som Gjerlev, Landerslev og Tyrslev, og nogle Aarhundreder senere dem paa by som Draaby, saa opstod der ikke nogen Gaard eller By ude paa Spidsen af Horns Herred. Skovboerne har vel været paa Langfart som Vikinger og har formodentlig syntes bedre om at bo i England eller Frankrig eller har sat Livet til i det fremmede, derfor blev der folketomt herude, og Skov bredte sig fra Isefjord til Roskildefjord.

IV. Fra Middelalder til Kristian IV.

Den første Gang, Skoven herude er omtalt, er 1231 i en Bog, som hedder *Valdemar Sejrs Jordebog,* hvor den kaldes *Hornsved* og hørte under Skibby, som var Krongods Dengang stod allerede *Kongeegen* herude i sin fulde Kraft, og endnu 700 Aar senere kaster den Agern til Jorden. Hundrede Aar tidligere havde Draaby faaet sig en lille Kampestenskirke uden Taarn, den er siden udvidet til det dobbelte og forsynet med Taarn. Og ved Aar *1300* rejstes et kongeligt Jagtslot i Hornsved, som blev kaldt *Abrahamstrup* eller Abramstrup, hvoraf der maaske findes Rester i den midterste Del af Nordfløjen paa Jægerspris Slot. Fra dette Slot var det, at *Erik Menveds Dronning Ingeborg* i 1318 kørte mod Holbæk og undervejs var saa uheldig at vælte med Vognen og tabe sin 4 Maaneder gamle Søn, som derved brækkede Halsen, hvorfor hun gik i Kloster og døde Aaret efter af Sorg.

Paa Abramstrup afløste den ene Lensmand den anden, og Kongen holdt store Jagter i Hornsveds tætte Skove; navnlig Kong Hans var en hyppig Gæst derude i den Tid, hans elskede *Edel Jernskæg* boede paa Slottet. Hun døde her 1512. Men Nord for Abramstrup i selve Hornsved boede Middelalderen igennem og langt ind i Kristian den Fjerdes Tid næppe et Menneske. Det eneste Spor af en mulig Bebyggelse er nogle Munkesten, der er funden Nord for Skaaninggaarde. Til Gengæld var der desto flere af nogle andre Væsener herude. Hornsved var, maaske i 1000 Aar, hele *Horns Herreds Svinesti.* De kom drivende med Svin helt nede fra Sælsø og Svanholm, for at de skulde samle Agern og Olden i Hornsveds Skov. Man regnede i Almindelighed, at der kunde fedes *3000 Svin* om Aaret i Hornsved; men var det et godt Oldenaar, kunde det naa op til 9000. Der betaltes Kongen 6 Skilling for hvert Svin. Desuden var Hornsved *Fællesskov* for Herredet, saaledes at Beboerne hentede deres Brændsel og Tømmer herude frit eller imod at betale 6 Skilling for Læsset.

Kong Kristian den Fjerde interesserede sig meget for Abrahamstrup; han oprettede Teglværket i Hornsved 1598. Lensmanden, Frederik Urne, skænkede Altertavler og Prædikestole til Gjerlev og Draaby Kirker. I Aaret *1635* fik han Brev fra Kongen om at anlægge en *Udskibningsbro ved Hornsved.* Der blev anlagt en Dæmning som en Slags Havn med en Træbro ud til Dyb-Renden, nuværende Kulhusrende. Og der blev opført *et Hus* til Bolig for den Mand, der skulde have Opsigt over Brændet, som skulde udskibes. Broen blev kaldt *Kongens Bro.* I August 1635 var Broen færdig, thi da hentede Skibet Fladlusen 600 Læs Ved der. Og 2 Maaneder senere befalede Kongen, at der skulde brændes en anselig Hob *Trækul* i Abrahamstrup Skove, som skulde hentes af Flaaden. Der er da brændt Kul i Skoven, og den første Mand, der kom til at bo i Brohuset hed *Hans Hansen Kulsvier,* hans Hustru var Maren Andersdatter; de blev viede

i Draaby Kirke 1647 og døde begge 1677. Det er de første Mennesker i Skoven, vi kender Navn paa. Kulbrænderiet gav Brohuset Navnet *Kulhuset,* thi deraf er Navnet Kulhus opstaaet og ikke som Traps Beskrivelse af Danmark siger, at det skulde betyde Huset paa Kollen eller Bakken. — Dette var altsaa den første Begyndelse til en Bebyggelse af Hornsved, og inden de to første Skovboere lukkede deres Øjne, opstod en hel Landsby herude. Før dette skete havde Svenskerne huseret i Egnen og blandt andet ødelagt Kongens Bro, alligevel vedblev man at hugge Brænde og Tømmer i Skoven, ligesom der stadig brændtes Kul, der hentedes ved Hornveds Strand.

V. Landsbyen „Skoven"s Opstaaen. — Det første Forsøg.

Foreløbig var der altsaa ét Hus i Hornsved Skov, og det varede længe, før der kom flere. Hvorledes det da er gaaet til, at den lange Række Gaarde og Huse langs Isefjord er opstaaet, det er det Spørgsmaal, vi nu skal beskæftige os med. Og dermed hænger det da saaledes sammen. I Aaret 1673 solgte Kong Kristian den Femte Abrahamstrup og Hornsved til en af sine Yndlinge *Vincents Joachim Hahn,* som var Overjægermester. I de følgende Aar erhvervede han yderligere Bøndergodset og Tienderne under Abrahamstrup, og 26. Juli *1677* forandrede Kongen Godsets Navn til *Jægerspris,* til Ære for Overjægermesteren, hvilket Navn det siden har baaret. Samme Hahn, der stod saa højt i Kongens Gunst, at han steg til Gehejmeraad og Ridder af Elefanten, var en streng Herre for sine Undergivne, men tillige en dygtig Landmand. Han er *Skaberen af Landsbyen Skoven.* I Forvejen var Hornsved stærkt forhugget, og værre blev det, da han kom til; man sagde som et Mundheld, at de Huller, hans Økse huggede, aldrig lod sig fylde mere. — Paa de store skovløse Strækninger i Hornsved, navnlig langs Isefjorden, var det da, at Hahn i *Aarene mellem 1673 og 79* lod opføre *24 Gaarde* og Huse, hvori han fik anbragt Beboere, der snart

blev kaldt Hornsveds og Jægerspris *Skovboer* og snart bare *Skovmænd.* Desuden oprettede han en Ladegaard i Hornsved, der til Forskel fra Jægerspris Ladegaard blev kaldt *den lille Ladegaard,* denne maa have ligget omtrent, hvor nuværende Seksgaardene ligger. Skovmændene skulde gøre Hoveri til den lille Ladegaard, det vil sige gøre alt Arbejdet paa denne Gaard og desuden svare Afgift af 47 Td. Hartkorn. Det var saaledes ikke nogen misundelsesværdig Lod, de første Skovboere fik, tilmed da Jorden til Gaardene aldrig havde været dyrket før. Hele Herligheden varede da heller ikke ret længe, og de fleste af Husene, der var opført af Elletømmer, stod snart for Fald. Vi kender Navnene paa nogle af disse Folk. Lauritz Ovesen nævnes allerede 1673, senere Bent Thorsen, Skomager af Skovhuset, desuden Peder Skonning, formodentlig en Svensker, der er blevet paa Egnen; det er vist ham, der har givet Skaaninggaarde Navn; Lauritz Skomager, der siden blev Skovløber i Skoven; der nævnes ogsaa en Olaf Smed og en Ole Skolemester; den sidste har maaske været en Slags Omgangsskolelærer.

Da Hahn 1679 afhændede Godset til Kongen igen, tog han god Betaling for, hvad han havde indrettet i Hornsved, og desuden opgav han, at der aarlig kunde fedes 9000 Svin i Skoven, hvilket skulde give en Indtægt af 15,000 Rigsdaler. Hahn havde holdt 150 Køer paa Jægerspris, dem afkøbte Kongen ogsaa, til 6 Rigsdaler for de bedste og 5 for de gamle; de var billige dengang. Aaret efter døde Hahn pludselig.

— Det viste sig snart, at det var for meget for Skovboerne at drive den lille Ladegaard foruden deres eget, derfor blev *Ladegaarden 1683 revet ned,* og Materialet derfra brugt til *7 Gaarde,* der blev opførte paa Ladegaardens Jord. Disse Gaarde fik hver 3 Td. Hartkorn, og de havde 2—4 Heste, ligesaa mange Køer, 6 Faar, 6 Svin, 1 eller 2 Vogne, 1 Plov og en Harve hver, og Beboerne kunde saa hver 7 Td. Rug og 1 Td. Byg. Disse nye Folk blev kaldte *Ladegaardsmændene.*

De 24 Skovboligers Beboere, Skovmændene, havde kun 1 Td. Hartkorn og 4—5 Heste, 2—3 Køer, 4—20 Faar, 7 Svin, 1 Par Gæs, 5 Høns, 1—2 Vogne, 1 Plov og 1 Harve hver, de saaede 6 Td. Rug og 1 Td. Byg. — Skovboligerne steg til 27. Baade Ladegaardsmændene og Skovmændene skulde fremtidig gøre Hoveri til Jægerspris Ladegaard. — I Aaret 1693 døde imidlertid mange af Skovboerne, og *1699* bestemtes det da, at *samtlige Ladegaardsboliger* og *12 Skovboliger* skulde *nedlægges*, *tilbage* var der da af hele Landsbyen *15 Skovboliger*. De, der blev staaende, laa hvor nu Nygaardene og Bakkegaardene ligger. Kulhusgaarden, den eneste større Gaard, havde 4 Td. Htk. og var forpagtet ud til Skovrider Jens Søborg for 24 Rigsdaler om Aaret. — En Del af Husene paa de nedlagte Gaarde fik naturligvis Lov til at blive staaende, men Jorden, som havde 39 Td. Htk., blev lagt ud til Græsgang, og saaledes vedblev det i 50 Aar. Den første Bebyggelse af Skoven kan da betragtes som ret mislykket.

Inden vi afslutter Skildringen af dette første Forsøg paa, at danne en Landsby i Hornsved, vil vi drøfte, hvad det var for Mennesker, de første Skovboere. Af bedste Slags har de nu ikke været, efter hvad Draabys Kirkebog røber; der var Kulsvierblod i dem, det viste sig ved mange Lejligheder. Det hørte ikke til Sjældenheder, at nogle af dem maatte staa aabenbar Skrifte i Gabestokken ved Draaby Kirke, snart for Forsømmelse af Gudstjeneste og Sakramente og snart for Trolddom og Hekseri; de brugte at sværge over Salt og Brød og at lade Sold og Saks gaa om. De vilde nødig gaa i Kirke, somme blev borte 2—4 Aar. Og kom de endelig i Kirke, ragede de af og til i Slagsmaal i selve Kirken, som Mette Peder Christensen og Abelone Søren Fiskers, der maatte staa aabenbar Skrifte for Tumult og Skænderi i Kirken.

Og uoplyste var de i Bund og Grund. I 1697 skulde der laves en Beskrivelse over Gaardene under Jægerspris. Birkedommeren

fik 8 af de dygtigste Bønder paa Godset udmeldte til at hjælpe sig dermed, men af de 8 var der kun én, der kunde skrive sit Navn. Og 1725 da Prins Carl, Frederik den Fjerdes Broder, oprettede Krabbedams Skole, hvortil Skovboernes Børn skulde søge, bestemte Fundatsen, at Børnene blot skulde undervises i Religion og kun de allerdygtigste lære at skrive og regne. —

Megen Fattigdom og Usselhed maatte de Mennesker døje, det var saare betegnende, at Kristian den Sjette gav Lov til, at der ved hver Gudstjeneste maatte gaa en Tavle rundt, og de Penge, der kom ind, skulde anvendes til øjeblikkelig Hjælp for Fattige og til at købe Bibler for. Kongen skænkede selv Bibler til Gaardene, for at de skulde følge med som fast Inventar. Og ved Tranlampens døsige Skin har enkelte vel formaaet at stave sig til lidt af den evige Visdom. —

Skønt Døden til Tider, for Eksempel navnlig i 1693, gjorde en stor Høst blandt Skovboerne, naaede en enkelt, Sidse Skomager, den høje Alder af 107 Aar.

VI. Nyt Forsøg paa Oprettelse af Landsbyen Skoven 1748—49.

Frederik den Femtes Dronning, Louise, har Æren for at være Skovens nye Skaber, idet hun 22. Marts *1748* gav Ordre til, at der skulde bygges *14 nye Gaarde* paa den lange Strækning langs Isefjorden, som havde ligget øde siden Aarhundredets Begyndelse. De 39 Td. Htk. blev fordelt med 2 Td. 6 Skp. til hver Gaard, og Beboerne skulde svare 2 Td. Rug, 7 Rigsdaler 4 Mark og 4 Skilling hver og gøre Hoveri. Gaardene var *6 Slagelsegaarde,* nu Seksgaarde, 3 *Troldrækkegaarde, 3 Skaaninggaarde* og *2 Hjortegaarde.* Og nu lykkedes det; disse Gaarde har, bortset fra, at 3 Slagelsegaarde og 2 Troldrækkegaarde i Tidens Løb er bleven stykkede ud til Parcelliststeder, holdt sig til vore Dage.

— Paa det ældste Kort over Horns Herred er Troldrækkegaarde ved en Fejltagelse ansat Nord for Skaaninggaarde. Kortet er ogsaa unøjagtigt i andre Henseender, saaledes gaar Vejen ud til Skoven

et godt Stykke inde i Fællesskoven, hvad ikke kan have været Tilfældet.

Dette Kort fra 1768 nævner forskellige Navne paa gamle Skovboliger, saaledes Kryblingehus, det sydligste Hus i Skoven, Smedehuse ved Seksgaarde, Rødstenshus inde i Fællesskoven, som først er nedbrudt i vore Dage, og Vildtbondehus, hvor nu Nygaarde er. Der var altsaa nu 14 nye Gaarde og 15 gamle Skovboliger. Skovboligerne var imidlertid stærkt paa Retur. 25 Aar senere, 1773, var Skovboligerne ved Sladderbakke omdannet til 3 Bakkegaarde, og der var kun 5 af de oprindelige Skovboliger tilbage foruden Kulhusgaarden, hvorimod der var opstaaet 22 Huse.

Tiden omkring det attende Aarhundredes Midte var en daarlig Tid for Landboerne; en forfærdelig Kvægsyge lagde $^2/_3$ af Besætningen paa Gaardene øde. Det stod sikkert i Forbindelse med de onde Tider, at Kulhusmanden fik saa stærk Søgning ved sin Brændevinskedel, indtil det kom det høje Herskab paa Jægerspris for Øre, saa kom der Ordre til, at Brændevinskedlen baade der og i Færgegaarden skulde sønderslaas; det var 1758. Allerede tidligere var der blevet sat en Stopper for Smugkroen paa Jægerspris.

Ude i Kohaven oprettedes imidlertid 1759 et *Hestestutteri*, hvorom endnu Navnet paa Skovfogedboligen „Hoppestaldhus" vidner. Det var en meget fornem Indretning, Skoven der havde faaet; 16—18 uniformerede kongelige Staldfolk sværmede omkring c. 100 Heste, men Herligheden varede kun kort, 1771 nedlagdes det, fordi det var for kostbart.

VII. Arveprins Frederiks Tid 1773—97.

De sidste 30 Aar af det 18. Aarhundrede er en interessant Tid i Landbrugets Historie, da blev det med ét noget stort at dyrke Jorden, og fra oven af blev der draget Omsorg for at løfte Bondens Kaar. Hovedbegivenheden i den Retning var jo Stavnsbaandets Ophævelse 1788. I den Tid, 1773—97, ejedes Jægers-

pris af Arveprins Frederik, en Halvbroder til den sindssyge Kristian den Syvende. Under ham kom Landbruget under Jægerspris til stor Ære; Godsinspektøren, den bekendte Esajas Fleischer, skulde vejlede Bønderne i Jordens Dyrkning. De lærte at dyrke Hør og opmuntredes til Husflid og Opsætning af Stendiger. En stor Del af de mange Stendiger i Egnen stammer sikkert fra denne Tid, selv lod han opsætte 12,000 Favne Stendiger ved Jægerspris.

En gavnlig Foranstaltning, der blev foretaget paa Godset, var *Udskiftningen af Jorderne.* Hidtil havde Jorden til hver Landsby været delt i 3 Marker, hvoraf de to dyrkedes og den tredje laa som Græsmark, det saakaldte Trevangsbrug. Jorden dyrkedes i Fællesskab, men saaledes at hver Gaard havde sine Rugstykker og Bygstykker osv.; de kendte ikke noget til Sædskifter, Brak og lignende. Udskiftningen, saaledes at hver Gaard fik sin Jord, der foretoges i 1784 og følgende Aar, var derfor Indledningen til et nyt og forbedret Landbrug. Den første Gaard, der udskiftedes, var Gjerlev Præstegaard. Pastor Stenberg modtog i den Anledning Besøg af Arveprinsen med Gemalinde; Præsten var nær ved at gaa fra Samlingen af Beærethed, han noterede omhyggelig foran i Kirkebogen, at det høje Par behagede at lustere nogle Timer i en Løvhytte.

— Det faderlige Formynderskab, som udgik fra Arveprinsens Hof, var trods al Fremskridt kun Sinkeri mod de store Landboreformer, som samtidig under Kronprins senere Kong Frederik den Sjette gik deres Gang over Landet. Arveprinsen holdt af at vise sig naadig over for Bønderne Naar de havde vist sig dygtige, fik de et lille Stykke Sølvtøj med Arveprinsens Navn paa. Han holdt bl. a. 1794 et stort Høstgilde for dem, hvor Bønder i store Optog med deres Høstleer og Mælkebøtter fremførte yndige Takkesange til Herskabet om den Naade, de nød, og den Lykke, de ønskede det naadige Par. Der opførtes et Skuespil, og bagefter dansede Arveprinsessen med Bønderne; for dette Arbejde vankede der en

Dukat til hver, saa der har sikkert været Rift om hende ved den Lejlighed for Dukatens Skyld.

— Bøndernes Lykke var imidlertid ikke saa stor under Arveprinsens Regimente, de maatte gøre Hoveri og mistede adskillige Friheder.

Som et synligt Minde om Arveprinsens Dage paa Jægerspris staar endnu det bekendte Pantheon af Mindestøtter for Danske, Nordmænd og Holstenere, 88 Støtter er der ialt for mere eller mindre fortjente Mænd og Kvinder, rejste i Aarene 1778—82. Ogsaa Udsmykningen af Julianehøj og Størstedelen af de prægtige Lindealléer skyldes Arveprinsen. —

1797. afhændede Arveprinsen Jægerspris til Kronen, han var efterhaanden bleven ked af det.

VIII. Det nittende Aarhundrede.

Aldrig saasnart var Arveprinsen borte, før Beboerne herude med Stolthed sagde: „Vi er nu igen Kongens egne Bønder!" Og nu kom det ene Andragende fra Bønderne efter det andet. De søgte om at komme af med Hoveriet; de klagede over, at de havde mistet deres Græsning i Fællesskoven, deres fri Brændsel og Tømmer; ogsaa Husmændene slog sig sammen og klagede. Forpagteren paa Jægerspris gav imidlertid Klagerne en slem Medfart og gik strengt frem mod Bønderne, naar de forsømte Hoveriarbejdet; de fik den Besked: „Det er det samme, naar I faar høstet, vores skal I passe!" —

Dette var nu kun en Overgang. Allerede *Aar 1800 afløstes Hoveriet* med *26 Rigsdaler aarlig af hver* Gaard. Skovboerne, der boede paa Hovedgaardens Jord, fik mindst Glæde af Forbedringerne, idet de blev beskattet efter, hvor mange Td. Land dyrket Jord de havde, og ikke som de andre efter, hvor mange Td. Htk. de havde, og de havde tilmed den daarligste Jord. De fik derfor *1813 fuldstændig Tiendefrihed.* Der var dengang 19 Gaarde og 40 Huse i Skoven, idet de 5 gamle Skovboliger 1798

var omdannet til en ny Gaard, Nygaarde; 1773 havde der kun været 23 Gaarde ialt.

I de følgende Aar omdannedes Kokobbelen og Øksnekobbelen Syd for Skoven til en *Schæfergaard* under Kammerherre Roepstorffs Ledelse; der holdtes 180 Køer og 1600 Faar. Schæfergaarden blev 1841 til den nuværende Herregaard *Kristiansminde,* saaledes kaldet efter Kong Kristian den Ottende.

Bøndernes Stilling var endnu ikke bleven god, de var stadig Fæstere, og efter de gode Tider under Krigen om Norge sank Kornet, saa det ikke kunde betale sig at høste Sæden; Rug kostede saaledes 4 Kr. Tønden. Under Krigen havde en Husmand i Skovboligerne, Hans Aagesen, gjort sig bemærket ved at koge Salt; der var stor Saltmangel. Bønderne brændte da Tang og sydede Asken paa Pander, og fik da 1 Skp. Salt af 1 Td. Tangaske. —

1839 fik Fællesskoven sin egen Skovfoged, der kom til at bo paa Horsemose.

Af *Jordebogen 1849*, udarbejdet i Anledning af Indførelse af den nye Matrikel af 1844, ses det, at 3 af Slagelsegaarde var bleven til 10 Parcelliststeder, saa der nu kun var 3 tilbage, hvilke derfor kun daarligt svarer til Navnet Seksgaardene. Den ene af Troldegaardene eller Troldrækkegaardene, som de oprindelig hed, er forsvunden siden 1849 og gaaet op i den nordligste Troldegaard, hvoraf til Gengæld er udstykket flere Parcelliststeder. Nygaardene var 1849 bleven til 2 Gaarde saaledes som nu. En Del af Schæfergaarden var lagt under en Kobbelgaard, der fik 10 Td. Htk. Paa Engen Sterren var opstaaet en Stærgaard med 5 Td. Htk. Barakken eller Barakkerne nævnes 1849 første Gang. Navnet er opstaaet af de Barakker, som Soldaterne boede i der, da de Aaret 1801 rejste Skanserne ude ved Kulhusgaarden for at tage imod Englænderne. Skanserne, der ingen Betydning fik, staar endnu. Skovskolen nævnes første Gang 1799, og da var en Peder Hansen Lærer; I 1850'erne er der

bygget Skole i Seksgaardene. Ved den nye Matrikel steg Skovboernes Jord betydeligt i Hartkorn.

Der blev baade 1811 og 1846 gjort Forsøg paa at faa Gaardene under Jægerspris omdannede til Arvefæstegaarde, saaledes at der skulde hvile en fast aarlig Afgift paa Gaardene, medens de ellers skulde være fri Ejendom, og adskillige Gaarde og Huse ialt 69 Td. Htk. gik over til Arvefæste, men i Skoven kom det kun til at gælde et lille Parcelliststed. —

Anderledes blev det, da Loven af 8. April 1851 Aaret efter udvidedes til ogsaa at omfatte Huse byggede paa Hovedgaardsjord. Bønderne kunde da faa deres Gaarde for det 5 dobbelte af hvad de skulde svare ved Fæsteledighed foruden et Tillæg for Indfæstning, og Summen maatte endda staa uopsigelig for den første Køber. Da nu tilmed Jægerspris skulde bortsælges fra Kronen, gik alt Bøndergodset, ogsaa Landsbyen Skoven, 1853—54 over til Selvejendom baade Huse og Gaarde. Kong Frederik den Syvende, der samtidig købte Jægerspris med Herregaarde og Skove beholdt dog Jagtretten paa Ejendommene i Skoven, men det gjaldt ikke længere end i hans Levetid. Saaledes naaede da Skovboerne 1854 at blive Ejere af deres Gaarde.

Frederik den Syvende interesserede sig levende for Jægerspris, hvor hans Bedstefader havde rejst de mange Støtter til Minde om gamle Dage, hvor hans Fader var vokset op, og hvor han selv som ung havde gravet i Højene. Han købte Egelundsgaarden tilbage til Godset, og rejste en ny Gaard paa Stærengen, som til Ære for Grevinden blev kaldt *Louiseholm;* den blev opført 1855 og følgende Aar. Her paa Jægerspris kunde han være sig selv og dyrke Jagtens Glæder efter Behag i de vidtstrakte Skove; mere end 3000 Td. Land er Skov. Paa en Banke i Fællesskoven opførte han en *Jagtpavillon,* som staar endnu, Bakken kaldes nu Frederikshøj, og der er derfra Udsigt over Roskildefjord til Frederiksværk. I Nærheden af denne Høj er Kongeegen, der har et Omfang af 36 Fod; i dens hule

Stamme har Kongen og Grevinden holdt til Hest Side om Side. Tæt ved er en anden Eg fra gamle Dage, Storkeegen. Da Jægerspris ved Grevindens Død 1874 ifølge hendes Testamente indrettedes til en Stiftelse for Pigebørn af Almuen, Kong Frederik den Syvendes Stiftelse, er det naturligt, at Mindet om den folkekære Konge og hans gavmilde Hustru holdes særlig i Ære i denne Egn, man træffer da ogsaa Billeder af dem rundt om i Hjemmene, og der gaar mange Frasagn om Kongen og hans Livtjener Anders Persen, hvis Billede hænger paa Slottet. —

Med Frederik den Syvende og Skovens Overgang til Selveje er det mindeværdige af Skovens Historie væsentlig afsluttet. Endnu er kun at bemærke, at Skoven *i 1897* fik sin egen Kirke *Skovkirken,* og egen Præst, hvorved Beboerne blev forskaanet for den lange Tur til Draaby Kirke. Kirken er bygget smukt af Arkitekt M. Borch, hvem ogsaa Præsteboligen skyldes.

Saaledes er Tiderne altsaa skiftet herude gennem c. 10,000 Aar. —

De vigtigste Kilder til denne Skildring er: G. F. Wegener: Om Abrahamstrup I.—II., Draaby Kirkebøger fra 1647 til vore Dage, H. Olrik: Isefjorden og dens Kyster (Frederiksborg Amts Aarbog 1912) og Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed III. Bind 1836.

Bidrag til Gillelejes Historie[1].

Af

Mag. art. **Thomas B. Bang.**

OPRINDELSEN til Navnet Gilleleje taber sig ligesom Byens ældste Historie i Mørke. At Lejet har eksisteret i Middelalderen, er dog usandsynligt; det nævnes næppe i Dokumenter fra Tiden før Aar 1500, og i det hele synes det, at den Række Fiskerlejer, der i det sekstende Aarhundrede havde en saa frodig Udvikling langs Nordsjællands Kattegatskyst, dengang var af ret ny Oprindelse, maaske opstaaet i Slutningen af det femtende Aarhundrede, da det i Middelalderen saa mægtige Sildefiskeri i Øresund var stærkt aftaget[2]). I Lejet byggedes vistnok i 1530'erne et Kapel, thi i 1559 mæglede Kongen og 3 Adelsmænd et Forlig mellem „Bønderne paa Gilleleje" og Præsten i Søborg. Gillelejerne havde nemlig fra gammel Tid søgt Søborg Kirke, men for over 20 Aar siden havde de, efter hvad de selv forklarede, antaget deres egen Kapellan, hvad selvfølgelig den Søborg Præst følte sig brøstholden over. Forliget gik da ud paa, at Bønderne

[1]) Nærværende Bidrag til Gillelejes Historie tilstræber ikke at give en sammenhængende Fremstilling af dette Nordsjællands betydeligste Fiskerlejes vekslende Skæbne gennem Tiderne. Maalet har kun været at fremlægge Kilderne og lade disse selv tale, kort sagt saa vidt muligt at stille Læserne direkte over for Fortiden. [2]) Jfr. Johs. Stenstrup: Nogle Træk af Fiskerbefolkningens Historie (i Historisk Tidsskrift 7. Række Bd. VI)

maatte beholde deres Kapellan, til han fik et andet Embede, men at Præsten i Søborg derefter skulde gøre dem Tjeneste eller holde en Kapellan, og til Gengæld skulde Bønderne svare ham, hvad Kapellanen hidtil havde faaet. 18 Aar senere omtales atter Sognepræsten i Gilleleje, som imidlertid ikke kunde leve af, hvad Fiskerne kunde give ham, hvorfor han fik Brev paa aarlig at maatte oppebære 1 Pd. Rug og 1 Pd. Malt af Esrom Ladegaard, et Tilskud til Lønnen, som han dog allerede 1579 ombyttede med at faa Nellerup i Fæste mod en billig Afgift [1]). Allerede det, at Fiskerne saaledes kunde holde deres egen Præst, viser, at Lejet ikke kan have været ganske ubetydeligt, og dette Indtryk bestyrkes i høj Grad ved en Del Kongebreve fra samme Tid. Aar 1563 fik Lensmanden paa Kronborg saaledes Ordre til at købe al den Torsk, som fandtes paa Gilleleje, og Aaret efter forbød Kongen enhver Overførsel fra Gilleleje til Skaane [2]). Endnu klarere ser vi det dog i 1564 og 1565, da Kongen udskrev Baadsmænd til Brug i Krigen med Sverrig, da maatte Gilleleje nemlig stille ikke færre end 30, medens det øvrige Kronborg Len kun skulde stille 20 [3]).

I de følgende Aar synes det imidlertid at være gaaet stærkt tilbage for Lejet, der maaske er blevet angrebet af en af de i Datiden saa almindelige pestagtige Sygdomme, thi da der i 1567 skulde føres Sten til København, der skulde bruges som Ballast til Krigsskibene, og man havde tænkt sig at anvende Gillelejerne dertil, viste det sig, at Befolkningen i Fiskerlejet var saa „uddød", at der ikke var 20 Mand og heller ikke Skibe, der kunde føre Sten, hvorfor man maatte søge Hjælpen andetsteds [4]).

Under en saadan Tilbagegang var det selvfølgelig Beboerne umuligt at holde deres Kirke vedlige, og da den stod og forfaldt,

[1]) Kancelliets Brevbøger 1559 $^{6}/_{10}$, 1577 $^{5}/_{5}$, 1579 $^{20}/_{4}$ (1 Pd. Rug var 20 Skpr.; 1 Pd. Malt var 24 Skpr.) [2]) Kanc. Brevb. 1563 $^{28}/_{12}$, 1564 $^{1}/_{9}$. [3]) Kanc. Brevb. 1564 $^{24}/_{2}$, 1565 $^{14}/_{1}$. [4]) Smst. 1567 $^{25}/_{4}$.

fik Lensmanden paa Kronborg derfor Ordre til at lade den istandsætte paa Kronens Regning [1]).

Ovenfor er nævnt „Bønderne paa Gilleleje"; der er nemlig den Mærkelighed, at man i Datiden næsten aldrig brugte Ordet Fiskere, og man kunde derfor tro, at Beboerne i Lejerne i Nordsjælland i Virkeligheden var Bønder, der kun drev Fiskeriet som et Bierhverv. Men ser vi nøjere til, viser det sig, at dette ikke kan have været Tilfældet. Især ser vi det, naar Fiskeriet slog fejl for dem, og de derfor klagede over, at de ikke var i Stand til at betale deres Afgifter, som forøvrigt altid bestod i Fisk (oftest Torsk). Saaledes finder vi i Frederiksborg-Kronborg Lensregnskab for 1582 følgende Sætning:

> Eftersom udi dette Aar har været meget haardt for de fattige Fiskere paa Fiskerlejerne, at Torsken er nogensteds ikke vel tilgaaet, saa at de fattige Folk ikke kunde bekomme saa mange Torsk at udgive til kongelig Majestæt deres Landgilde; formedelst saadan deres store Armod er dem bevilget at maa give gode salt Sild i Steden for Torsk, og er annammet 1 Td. Sild for 1 Td. Torsk.

Værre var det 4 Aar senere; da viste det sig nemlig, at en stor Del af Fiskerne i Gilleleje og langs den øvrige Kyst helt ned til Rungsted var kommet i Restance med deres Afgifter, da Fiskeriet det forrige Aar var slaaet fejl, og Fiskerne var saa fattige, at de ikke havde Penge at betale i Stedet. Kong Frederik II, der altid var meget villig til at eftergive sine fattige Undersaatter, hvad de skyldte ham, slog derfor en Streg over hele Restanceregistret [2]).

Var det gaaet stærkt tilbage for Gillelejerne i 1560'erne, saa voksede Lejet sig til Gengæld saa meget større i det følgende Aarti. Hele Nordsjælland ejedes paa denne Tid af Kronen, og

[1]) Kanc. Brevb. 1578 1/2. [2]) Smst. 1586 1/4.

af hver Gaard og hvert Hus fik denne derfor en fast aarlig Afgift, den saakaldte Landgilde. I en Jordebog fra 1582 for Frederiksborg-Kronborg Len finder vi under Gilleleje nævnt ikke færre end 70 Fiskerboliger, saa vi kan se, at der i Mellemtiden maa være sket en stærk Tilstrømning. Imidlertid er det sjældent af det gode, naar en By pludselig tager saa stort et Opsving; de Folk, der strømmer til, er ikke altid de heldigste Elementer, og det var vel at mærke ikke Folk fra Omegnen, der slog sig ned i Fiskerlejerne paa Nordsjællands Kyst. Blandt Fiskerne heroppe fandtes saaledes i 1581 følgende Personer, der ved deres Navn alene tydelig røber deres Afstamning:

Laurits Skaaning.
Jens Jyde.
Rasmus Fyenbo.
Peder Skagbo (ɔ: fra Skagen).
Jens Vendelbo.
Jep Odsing.
Niels Aabo.

Et godt Billede af Forholdene under denne Tilstrømning af fremmede faar vi gennem Indledningen til et Kongebrev fra 1580 om, hvorledes man skal forholde sig med Hensyn til de tilflyttende:

> Eftersom vi kommer udi Forfaring, hvorledes sig megen Uskikkelighed skal tildrage hos Fiskerne paa Gilleleje og andre Fiskerlejer udi Frederiksborg og Kronborg Len med Køb og Salg, der holdes med de Huse, som der er bygget paa samme Fiskerlejer og dem selv tilhører, saa at undertiden kommer Manddrabere og andre Landløbere, som for deres Misgerninger rømmer fra et Sted til et andet, og tilkøber dem en Part af et Hus og sig siden der paa Fiskerlejerne underholder, at somme Steder udi et Hus skal holdes to eller tre Ildsteder, og uden vor Skovfogeds Hjemmel og Minde hugger udi

> Skoven, og ikke deraf gives uden en Td. Fisk til aarlig Landgilde, og naar de har været der paa Fiskerlejerne en Fjerdingaars Tid, to eller tre, og der kommer andre deres Parti sælger og forvandler de samme Huse en Gang efter anden, saa man ikke kan vide, hvem Landgilden deraf skal udgive, med anden uskikkelig Handel og ukristelig Levned der samme Steds skal holdes — [1]).

Det er sikkert ikke Overdrivelse, naar der tales om det uskikkelige Levned, der blev ført i Fiskerlejerne. Slagsmaal hørte vistnok til Dagens Orden, og utallige var de Bøder, som Fiskerne blev idømt for at have pryglet hinanden. Blandt mange andre skal fremdrages følgende, der er hentet fra det ovennævnte Lensregnskab fra 1582:

> Rasmus boende paa Gilleleje, for han slog Peder Jyde sammesteds med et Træ nogen tørre Hug, David Nielsen, for han slog Jep Skaaning sammesteds nogen tørre Hug, og Jens Villumsen, for han slog Jens Vendelbo nogen tørre Hug, disse tre Mænd bødede hver $1^1/_2$ Mark.

Optegnelsen har i al sin Korthed en særlig Interesse. De tre, der fik Bøderne, var maaske indfødte: Rasmus, David Nielsen og Jens Villumsen, men de der fik de tørre Hug var Peder Jyde, Jep Skaaning og Jens Vendelbo. Man forestiller sig uvilkaarligt et mægtigt Slagsmaal, hvor den gamle Befolkning ret har pryglet løs paa de ny tilkomne, der tog Pladsen op.

Men bedst som det syntes, at Gilleleje og de øvrige Fiskerlejer i Nordsjælland stod i deres fuldeste Flor, begyndte det at gaa stærkt tilbage med Fiskeriet ved Kattegatskysten, eller rettere sagt, det forsvandt næsten helt. Hvad Grunden har været, kan man ikke se, maaske er Fiskerigdommen taget af, og maaske har Sandflugten ogsaa sin Del af Skylden; nok er det, at lige saa stærkt Fiskerlejerne voksede i det sekstende Aarhundrede,

[1]) Secher: Forordninger og Recesser II. S. 177.

lige saa stærkt gik de tilbage i den følgende Tid. Allerede ved Aaret 1610 sporer vi, at den gyldne Tid er forbi; i Kronborg Lensregnskab for dette Aar finder vi f. Eks. følgende Liste:

> Disse efterskrevne Huse er mestenparten afbrudte, og en Part staar øde, og nogle er saa forarmede, at de ikke formaar at give deres fulde Landgilde:

Hellebæk	1
Aalsgaarde	5
Boderne	4
Ellekilde	2
Ræveleje	5
Hornbæk	11
Daglykkesletten	5
Humlebæk	3
Tornebakken	3
Gilleleje	48

Og gaar vi blot 18 Aar frem i Tiden, til 1628, finder vi om næsten alle de mindre Fiskerlejer saadanne Udtalelser som den, der staar i Regnskabet om Aalsgaarde, og som virker saa tragisk i al sin regnskabsmæssige Knaphed:

> Aalsgaarde: De 4 Mænd er forarmede og har derfor kun givet 2 Mark; den femte gaar om og tigger.

I de følgende Aar er Ødelæggelsen næsten fuldstændig for de smaa Fiskerlejers Vedkommende. Om Saltboleje hedder det, at der har været 12 Fiskerboliger, hvoraf 5 i mange Aar har været øde, og nu er de andre det ogsaa. Om Raageleje hedder det paa lignende Maade; Holboleje er øde; om Krogskilde hedder det ganske kort, at „dette Fiskerleje er slet øde, som var 8 Boliger, og gav hver $^1/_2$ Td. Torsk."

Det store Gilleleje, der officielt talte omkring 80 Boliger, fik Ødelæggelsen selvfølgelig vanskeligere Bugt med, men i Lensregnskabet for 1632 finder vi dog følgende Udtalelser:

Gilleleje: Paa dette Fiskerleje er efterskrevne Huse øde:
(53 Huse nævnes.)
Gilleleje: Efterskrevne Fiskere paa Gilleleje er saa ganske forarmede, at de i Aar ikke mere har kunnet udgive end deres halve Landgilde:
(4 Fiskere nævnes.)
I lige Maade har disse efterskrevne været saa aldeles forarmede, at de slet intet har kunnet udgive:
(9 Fiskere nævnes)

Samme Aar kunde kun 9 Fiskere i Gilleleje udgive den paabudte Ekstraskat.

Og var Forholdene daarlige nu, saa blev de om muligt endnu værre under Svenskekrigen, da Karl Gustav belejrede København og holdt Kronborg besat. Vel har Svenskerne næppe ødelagt meget i Fiskerlejerne, thi der var overhovedet ikke meget at ødelægge, men det, Fiskerne kunde fange, var det nu vanskeligere at faa afsat, og Følgen maatte da blive yderligere Armod. Fryse og sulte er de Ting, Menneskene daarligst kan, og da Fiskeriet gik i Staa, greb man til andre og mindre hæderlige Midler for at opretholde Livet. Vi sporer det i Listerne over de Bøder, der blev erlagt; nu er det ikke længere drabelige Slagsmaal mellem indfødte og tilflyttede, nu var det Nøden, der drev Folk ud i Lovovertrædelsen. Kronborg Amtsregnskab for 1662 beretter, at en Mand i Hornbæk betalte Bøde, fordi han havde hugget et Læs Brænde i Skoven, og samtidig maatte en Mand i Espergærde lide en lignende Straf, fordi han havde stjaalet et Læs grønne Grene. Værre gik det dog to arme Mænd i Gilleleje; hele Historien er kort men fyndigt fortalt i Amtsregnskabet:

Jens Skaaning paa Gilleleje afsonet for et Raadyr, han udførte til Helsingør at ville sælge for Lars Kok, Husmand paa Gilleleje, som derfor blev tildømt at skulle hænge, men blev benaadet paa Livet og gaar i Jern paa Kron-

borg. Forskrevne Jens Skaaning gav af yderste Formue 26 Daler, 4 Mark.

Efter Svenskekrigen fulgte som bekendt Enevældens Indførelse i Danmark, og samtidig skete der paa mange Omraader et Opsving i de indre Forhold, der ogsaa kom flere af Fiskerlejerne i Nordsjælland tilgode. En Del af de øde Fiskerhuse blev atter besatte, og især synes Hornbæk at have taget et stærkt Opsving. Derimod kunde Gilleleje kun opvise svage Spor af den fordums Herlighed; da man i 1681 samlede Forarbejder til Kristian Vs store Matrikel, hedder det saaledes i disse [1]):

> Gilleleje, et Fiskerleje, bestaar udi efterskrevne Landgildehuse og „Holtshuse" med tilliggender Haver, Tofter, Kaalhaver, som følger:
>
> (30 Huse nævnes.)
>
> Tvende øde Huspladser, det ene har tilhørt Christoffer Nielsen, det andet Anders Larsen.
>
> Holtshuse (2 nævnes).
>
> Gilleleje ligger ved Stranden og nærer sig med Fiskeri, saasom om Hornbæks Fiskerleje forklaret findes [2]), bruger ej videre end smaa Redskab til Stranden uden om Efterhøsten, at de med deres Sildebaade og Sildegarn fanger Sild, undertiden en temmelig Mængde, undertiden lidt her og der under Landene, efter som Gud giver sin Velsignelse til.

Efter dette havde Gilleleje 32 Huse paa denne Tid, og hermed stemmer godt et Skattemandtal fra 1677. Regeringen havde da paabudt en Skat, der skulde paalægges med et vist Beløb for hvert Ildsted, idet man ved Antallet af Husenes Ildsteder mente at kunne bestemme deres Beboeres forholdsvise Velstand. Mandtallet over Gilleleje nævner 33 Personer af hvilke en (maaske

[1]) De opbevares i Matrikelarkivet. [2]) Om Fiskeriet ved Hornbæk nævnes, at Sildefiskeriet søges under Landene, snart under Sjælland, snart under Skaane og Halland, hvor bedst Fisken findes.

Byens Skrædder) ikke angives at have haft noget Ildsted, de øvrige 32 havde følgende Ildsteder:

4 havde hver 1 Skorsten, 1 Bagerovn og 1 Kakkelovn.
12 havde hver 1 Bagerovn, 1 Kakkelovn og 1 Grue.
15 havde hver 1 Kakkelovn og 1 Grue.
1 havde en Skorsten og 1 Kakkelovn.

Aaret efter paalagde Regeringen en ny Skat, der denne Gang ikke skulde udredes efter Ildsteder, men efter Familiernes Tjenestefolk og hjemmeværende Børn over 10 Aar samt efter deres Kreaturhold.

Mandtallet til denne Skat skal gengives her for Gillelejes Vedkommende, da det giver et ret tydeligt Billede af de økonomiske Forhold i det fattige Fiskerleje:

Mandtal efter kongelig Forordning over Gilleleje Husfolk angaaende Kop- og Kvægskat.

Peder Ibsen (og) Hustru (har) 1 Pige, 1 Fole, 4 Faar, 1 Ko, 2 Svin, 1 Hoppe.
Jens Bentsen (og) Hustru (har) 1 Pige, 1 Hest.
Ellen Davids, Enke, (har) et Barn over 10 Aar.
Thue Jacobsen (og) Hustru (har) 1 Pige 1 Ko.
Jens Hansen (og) Hustru (har) 2 Heste.
Svend Ibsen (og) Hustru (har) 1 Pige, 1 Ko, 4 Faar, 2 Svin.
Niels Larsen (og) Hustru (har) 1 Ko.
Niels Sørensen, Enkemand, (har) 2 Børn over 10 Aar, 1 Ko. [1])
(Desuden nævnes 10 Personer med deres Hustruer.)

Efter hans kgl. Majestæts allernaadigste udgangne Forordning har vi i allerunderdanigste Hørsomhed dette Mandtal over Gilleleje Husfolk forfattet. Hvis her skønt kunde befindes flere Mennesker i Menigheden, end som

[1]) Efter et Tillægsregister fandtes desuden 7 Hopper og Foler i Gilleleje.

her er antegnet, da er det enten skrøbelige vanføre, som intet kan fortjene, eller saa husarme, fattige og forarmede, at vi ser ikke nogen Middel eller Vilkaar, hvor de kunde forskaffe den paabudne Skat, hvor streng Eksekution man des skønt vil paaskikke. Dette vidner vi underskrevne og med vis Ed bekræfter.

(Underskrifterne.)

Det Billede af Gillelejes Udvikling, de her fremdragne Kilder har vist, har kun givet et lidet trøsteligt Indtryk. Fra Midten af det attende Aarhundrede tog Gilleleje som de øvrige Fiskerlejer i Nordsjælland imidlertid et nyt Opsving. Men da var det ny Slægter, der traadte til, idet der synes at være foregaaet en ret stærk Indvandring til Lejerne ved Kattegatskysten. Og med dem fulgte en ny Kultur og en ny Udvikling, den paa hvilken Gilleeje til de seneste Aartier har bygget.

Meddelelser fra og om Frederiksborg Amt.

Under denne Titel vil Skriftudvalget lejlighedsvis henlede Opmærksomheden paa Bøger, Afhandlinger og lign., der ved Emne eller paa anden Maade har Berøring med Amtet.

Frederiksborg,

udgivet af **Det nationalhistoriske Museum.**

II. Slottets Historie af **Francis Beckett.**

Ved

Engelke Jacobsen.

AF det Værk om Frederiksborg, som det nationalhistoriske Museum udgiver, udkom i 1914 andet Bind, udarbejdet af Dr. Francis Beckett. Det omhandler Slottets Historie fra dets ældste Tid, til det efter Branden i 1859 atter rejstes. Forfatteren bygger paa Opmaalinger, Billeder, trykte og skrevne Kilder og har søgt at klare, hvad der hidtil har været dunkelt i Slottets Tilblivelseshistorie.

Af dette Værk er nedenstaaende et Referat, som dog ikke føres længere end til Branden, da de følgende Begivenheder sikkert vil være de fleste af denne Aarbogs Læsere bekendt.

* * *

Paa den Holm, hvor Frederiksborgs Hovedbygning ligger, fandtes der allerede i det 13. Aarhundrede en Borg. Tidligere var Skoven ved den sydøstlige Ende af Søen bleven ryddet af en Mand ved Navn Hildir eller Hildar, og paa Holmen ved Søens vestlige Side rejstes Borgen Hillerødsholm.

Denne Borgs Historie kan følges fra 1275. I de følgende 100 Aar var den efter al Sandsynlighed i samme Slægts Eje, Efterkommerne af en vis Anders Pedersen Wæther, hvis Morbroder iøvrigt var Drosten Jon Litle.

Fra 1381 var forskellige store Godsbesiddere Ejere af Hillerødsholm. En af disse var Albrecht Engelbrechtsen Bydelsbak til Torbenfeld, [1]) hvis Datter Mette blev gift med Mogens Gøye, den kendte Rigshofmester fra Reformationstiden.

Da Herluf Trolle 1544 ægtede Birgitte Gøye, Datter af Mette Bydelsbak og Mogens Gøye, bragte hun ham Hillerødsholm og Halvparten af Græsedegaard ved Frederikssund; af den sidste blev han dog senere Eneejer.

Det var disse to Gaarde, Herluf Trolle 1560 mageskiftede med Kongen mod det forhenværende Benediktinerkloster, Skovkloster, ved Næstved, og han lod til Minde om Mageskiftet hugge Stentavlen, der findes over Gennemkørselen fra den ydre Slotsgaard til Karruselgaarden.

Endnu to Aar opholdt Herluf Trolle sig som Lensmand paa Frederiksborg; med dette Navn benævnes Gaarden allerede den 8. Novbr. 1560. Men de forhaandenværende Bygninger maa ikke have tilfredsstillet Frederik II., thi han lod straks foretage Byggearbejder. Det saakaldte „Herluf Trolles Taarn" er sandsynligvis opført 1561, og fra det følgende Aar er de to runde Taarne ved Esbroen, der bærer Kongens Valgsprog.

I 1570'erne foretoges større Ombygninger paa Gaarden, der var for lille til at rumme et helt Hof. Af Frederik II.'s Frederiksborg findes tre forskellige Fremstillinger: Et Maleri paa Træ af en nederlandsk Maler fra omkring Aar 1600, som nu findes i Sverige, paa Gripsholm; en Afbildning paa et af Kniepers Tapeter i Nationalmuseet i København og endelig en Tegning i

[1]) Torbenfeld: nu Frydendal, Holbæk Amt.

Resens „Danske Atlas". [1]) Den sidste viser sandsynligvis Slottet i dets Skikkelse før Frederik II.'s Ombygning.

Med disse Billeder som Grundlag og de Oplysninger, man faar af et Inventarium over Slottet fra 1597, [2]) er det muligt at danne sig en Forestilling om det ældste Frederiksborg:

Fra det faste Land førte en Bro, hvis midterste Del kunde vippes, over til den forreste Holm. Her fandtes en Mur med Skydeskaar og Tinder; de sidste forsvandt, da Muren senere blev forhøjet. Gennem en Portal kom man ind i et Stræde med Bygninger til begge Sider. Straks til højre boede Portvagten, der om Aftenen skulde laase Porten med tre Laase. Det tilstødende „Herluf Trolles Taarn" rummede den Latinskole, Frederik II. oprettede 1568. Inden for Porten til venstre havde Slotsfogeden sit Kammer, og i Længerne paa begge Sider af Strædet var der Stalde og Vognremiser I det vestlige runde Taarn fandtes en Skriverstue, i det østlige havde Slotsherren sine Værelser.

Paa den anden Holm laa en Kirke, forsynet med et slankt Spir. Slotskirkens nuværende Døbefont er rimeligvis den samme, som fandtes i Frederik II.'s Kirke; der staar et sammenslynget F. S. paa den. [3]) Vest for Kirken laa Apoteket. Den Bygning, som nu kaldes Oldfruens Længe eller Havremagasinet, er fra Frederik II.'s Tid; den hed Fadebursstuen, og her gemtes Dækketøj, Sengklæder og en Mængde forskelligt Husgeraad. En Portbygning fandtes paa det Sted, hvor nu Møntporten er. Nordøst for Kirken laa en Bindingsværks Bygning paa tre Etager. Den rummede bl. a. Kancelliet og Køkkenet. Adskillige Udbygninger og Skur sluttede sig til dette Hus.

Paa den tredie Holm laa Slottets Hovedbygning. Den bestod af to Huse, hvert paa tre Etager, de var sammenbyggede for Langsiderne og fik saaledes to Gavle mod Øst og to mod Vest.

[1]) Peder H. Resen: Atlas Danicus, udk. 1677. [2]) Inventariet er gengivet i Frederiksborg Amts Aarbog 1909. [3]) Fr. II.'s Dronning var Sofie af Meklenburg.

Paa Forsiden fandtes to firkantede Trappetaarne med slanke Spir. At Frederiksborg var et Jagtslot, fremhævedes ved, at der før Ombygningen i 1570'erne var malet et Par Hjortegevirer over hvert Vindue, ja, under første Etages Vinduer var der en hel Frise af Gevirer. I Hovedbygningen fandtes vel i alt tyve Værelser, af hvilke et Par endda kun var smaa Kamre; det kunde ikke kaldes nogen rummelig Bolig for et Hof.

I 1580 lod Frederik II. i Lille Dyrehave opføre den saakaldte Badstue, egentlig Badstuehuset, idet Badstuen kun var et enkelt Rum i det lille Slot, der indeholdt over en halv Snes Værelser.

Badstuehuset er fuldstændig nederlandsk i Stil; Forbilledet for det er Justitspaladset i Malines (Mecheln), dengang Statholderinden Margrete af Østrigs Palads. Samtidig med at Badstuehuset opførtes, byggedes der paa Kronborg, hvis Bygmester, *Antonis van Opbergen,* var fra Malines. Rimeligvis er da Badstuehuset opført efter hans Tegning eller under hans Tilsyn. Bygningens Østside med de tre Trappegavle er middelalderlig, men Vestsiden med de mange Vinduer, af hvilke nogle er prydede med fremspringende, trekantede Frontoner, er i Renaissancestil, ligesaa Sandstensportalen i Trappetaarnet.

Margrete af Østrigs Palads viser samme Stilblanding, saa Badstuehusets Bygmester har tro fulgt sit Mønster. Badstuehuset var, hvad man paa den Tid kaldte et „Lysthus", et Slot en miniature, hvor Kongen kunde opholde sig f. Eks. efter en Dags Jagt, og uden at vække Uro paa Slottet tvangløst holde „Kollatz med Adelen sin."

Christian IV. havde sin Faders og hele sin Samtids Lyst til at bygge. Allerede 1599, tre Aar efter at han var bleven kronet, sluttede han Kontrakt med Murmester *Jørgen von Friborg* i Slangerup om Nedrivningen af Frederik II.'s „lange Stald", der laa ved Frederiksborg Slotssøs nordlige Bred. I Stedet skulde han opføre et „Lysthus" med tilhørende Staldbygninger. Det var det saakaldte „Sparepenge".

Traditionen siger, at Christian IV. byggede „Sparepenge" for de Penge, han sparede ved Opførelsen af Frederiksborg, men paa den Tid var Frederik II.'s Slot end ikke nedrevet. Navnet „Sparepenge" var ikke nyt; Frederik II. havde haft „Lysthuse" af det Navn ved flere af sine Slotte. En Forklaring af det gives af en samtidig, der siger, at i Sparepengene ved de danske Kongers Slotte var det Skik, at Kongerne forlystede sig med et Glas Vin i Selskab med kun ganske faa Personer. Herved sparedes der paa Vinen (og Pengene).

Christian IV. havde imidlertid større Byggeforetagender i Tanker. I Sommeren 1601 flyttedes Bohavet fra Frederiksborg til Kronborg, og kort efter sluttedes Kontrakt om Kleinsmedearbejdet og Stenhuggerarbejdet til det Slot, han vilde rejse. I Begyndelsen af 1602 paatog *Jørgen von Friborg* sig at nedbryde det gamle Frederiksborg, og af Kontrakten ses det, at det var Kongens Mening, at Bygningerne paa alle tre Holme skulde nedrives. Samme Aar sluttedes der Kontrakt med Friborg om Opførelsen af Hovedbygningen efter den „Skabelon", Kongen havde givet ham.

Først opførtes Kongefløjen, og Arbejdet gik rask; thi allerede 1604 tog Tømrerne fat, ledede af Mester *Hans von Anten* ɔ: Antwerpen, og det følgende Aar gaas der i Lag med det indvendige Snedkerarbejde, og der udføres Dekorationsmaleri til et af Værelserne. Kirkefløjen stod færdig 1606, og straks bestiltes et Orgel i København, og Kongen købte den kostbare Altertavle, som endnu findes i Kirken, hos *Hans Mores* i Hamborg.[1]) I 1608 var Prinsessefløjen færdig, og foruden Snedkere og Malere arbejdede nu Billedskærere og Dønnikemester ɔ: Stukkatør paa Slottets indre Udsmykning.

I 1613, da Kalmarkrigen var sluttet, var Lejlighederne i Konge- og Prinsessefløj færdige, saa Christian IV. kunde modtage Gæster

[1]) Bernh. Olsen: Den hamburg-ke Guldsmedeslægt Mores og dens Arbejde for de danske Konger Fr. II. og Chr. IV.

paa sit nye Slot. Hans Søster, Hertuginde Augusta af Gottorp, kom for at lykønske ham til Freden, og kort efter ankom hans Moder, Enkedronning Sofie.

Arbejdet skred stadig videre; 1616 kunde man tage Kirken i Brug; den store Sal over Kirken fik først sin endelige Ordning fire Aar senere.

Imidlertid var man fra 1612 begyndt paa Arbejdet paa den mellemste Holm. Paa Apotekets Plads rejstes Slotsherrens Hus, den nuværende Amtmandsbolig, og Bindingsværkshuset afløstes af Kancellibygningen. Endvidere opførtes Audienshuset og Løngangen over Kanalen. Tværs over Rendebanen mellem Kanalen og Fadebursstuen rejstes en Sandstensportal „at rende igennem til Rings." Endelig byggedes Porttaarnet. Aarstallet 1618 over den ydre Portal betegner Aaret for Arbejdets Begyndelse; to Aar efter var Taarnet rejst, thi da sluttedes Kontrakt om Tømmerværket til Spiret, der tækkedes med Skifer og Bly.

For at Slottet kunde faa et vist fæstningsagtigt Udseende, blev Brystværnene paa den forreste Holm trukket frem i Bastioner, ligesaa Hjørnerne paa Øst- og Vestsiden af den mellemste Holm.

Kronen paa Værket blev sat ved Opførelsen af „Terrassen", der forbinder Prinsesse- og Kirkefløj, og af et pragtfuldt Marmorgalleri i to Etager paa Kongefløjens Sydside.

Saa stod da i Begyndelsen af 1620'erne Slottet fuldt færdigt og vakte stor Beundring baade hos Christian IV.'s egne Undersaatter og hos besøgende fra Udlandet.

Der er ingen Tvivl om, at den Mand, der var Mester for dette Værk, havde udarbejdet „Skabelonen" dertil, som det kaldtes, var *Hans van Stenwinkel.* Stenwinkel var født i Antwerpen og er vistnok i 1578 kommen hertil. Straks arbejdede han paa Kronborg, men traadte derefter i Tjeneste hos Tycho Brahe, der netop var ved at bygge Uranienborg. Efter Frederik II.'s Død blev han „Rigens Bygmester" og ledede Arbejderne paa Grænsefæstningerne mod Sverige. Allerede 1601 døde han i Halmstad;

han har saaledes ikke selv kunnet vaage over Udførelsen af den „Skabelon", han havde givet til Frederiksborg Slot.

Planen til Slottets Hovedbygning i nøje Forbindelse med Planen af Bygningerne paa den mellemste Holm, som omslutter Forgaarden, er fransk. Det nye ved de franske Slotsplaner fra det 16. Aarhundrede, som man fik Kendskab til gennem Værker af den franske Arkitekt *du Cerceau,* var, at man ved at forandre Hovedbygningens fjerde Fløj til en lav Mur eller et Galleri, skaffede Lys og Luft ind i Middelalderens trange Borggaard; dernæst at man, idet man ogsaa bragte Økonomibygninger og Tjenerskabets Boliger under Arkitekturens Tugt, udvidede Slottets Omraade.

Stenwinkel har ikke kopieret du Cerceau, men benyttet ham frit; han har saaledes ikke overholdt det strenge Krav om Symmetri, som Renaissancen opstillede: hvad der var paa den ene Side af Slottets Midtakse, skulde svare nøjagtigt til det, der var paa den anden Side. Medens Forgaarden paa Frederiksborg i det væsentlige er symmetrisk, brydes Symmetrien paa Slotsholmen af Klokketaarnet. Men her havde man et nærliggende Forbillede i Kronborg, ved hvis ene Sidefløj der var rejst et Klokketaarn. Frederiksborgs Trappetaarne er middelalderlige; du Cerceaus Renaissancebygninger har anselige ydre Trappepartier. Der er Paavirkning fra Nederlandene i den Blanding af Materiale, røde Teglsten og Sandsten, der brugtes til Slottets Mure, og Karnapperne skyldes Indflydelse fra tysk Byggeskik. Den Mand, der har forstaaet at sammensmelte disse forskellige Stilelementer til et harmonisk Hele, maa have været en betydelig Kunstner.

Man kan kun beklage, at Stenwinkel ikke levede længe nok til at overvaage Udførelsen af Planen. Haandværkernes Uformuenhed viser sig flere Steder, tydeligst paa Hovedbygningens Vestside ved Forbindelsen mellem Konge- og Kirkefløj.

Efter at Slottets Hovedbygning var opført, spores der imidlertid ikke mere nogen kunstnerisk Usikkerhed ved de følgende

Arbejder. Paa denne Tid maa Kongen have haft kyndige Mænd i sin Tjeneste, og det var *Hans van Stenwinkels Sønner, Lourens og Hans*, der begge havde været i Lære hos den berømte Billedhugger og Arkitekt Henrik de Keyser i Amsterdam. Den yngre Hans Stenwinkel gav Tegning til Karruselporten; hans Værk var ogsaa „Køkkenbrønden" ved Prinsessefløjen, „Terrassen" samt Galleriet paa Kongefløjen.

For den, der kunde ønske at lære Christian IV.'s Frederiksborg nærmere at kende, er Hjælpemidlerne: en trykt Vejledning for besøgende, forsynet med et kobberstukket Fugleperspektiv af Slottet, fra 1646, ved Slotsforvalteren Johan Adam Berg; et Slotsinventarium fra 1650 og endelig Lazarus Barattas store Maleri fra 1652, der nu findes paa Gripsholm:

En Træbro paa Stenpiller og forsynet med Vindebro førte til den forreste Slotsholm. Den endnu bevarede Sandstensportal bæres af en mandlig og kvindelig Herme, Pomona og Vertumnus. Inden for Portalen drejer Strædet brat af til højre, dette skyldes aabenbart Hensynet til „Herluf Trolles Taarn", hvis vestlige Mur angiver Retningen af den øvrige Del af Strædet, og Midtaksen gennem denne Del af Strædet svarer til Midtaksen gennem den ældre Hovedbygning fra Herluf Trolles og Frederik II.'s Tid. Med Bygningerne i Strædet var der ingen Forandring gjort, og hvorledes Christian IV. i det hele havde tænkt sig Forholdene ordnede paa denne Holm, vides ikke.

Strædet afsluttedes med en Portal; den nuværende, der bærer Aarstallet 1736, er opført af *Diderik Gercken* paa Christian VI.'s Tid. Fra den forreste Holm kom man til den mellemste ad Esbroen, for hvilken den yngre Hans Stenwinkel er Mester. Opgaven var at forene de forskellige Midtakser i Frederik II.'s og Christian IV.'s Slotte, og han løste den ved at lade Broen svinge. Det ligger nær at antage, at han har faaet Ideen fra Nederlandene, hvor Vejen fra Haarlem fordum var ført ind til Amsterdam over en Bro, der i et Sving gik over Kanalen.

For Enden af Esbroen laa det høje Porttaarn, hvis Spir er rejst uden om en muret Skorsten, da der var Beboelsesværelser i Taarnet. Spiret er efter en senere Tids Stil end Klokketaarnets; det er barokt og karakteristisk nok omtrent dobbelt saa højt som den bærende Del, det egentlige Taarn. Spiret paa Blaataarn var Forbilledet for det, men Kuglerne og Pyramiderne er optagne fra Klokketaarnets Spir, hvor de imidlertid har praktisk Betydning, idet Kuglerne er et bærende Led og tjener til at skjule Tømmerspirets Spær, og Pyramiderne skal maskere Overgangen fra Taarnets Firkant til Spirets Ottekant, mens Pyramiderne paa Porttaarnets Spir blot skal forstærke Indtrykket af det opadstræbende og Kuglerne gøre Spirets Silhuet fyldigere.

En Del af Sandstensarbejdet paa Taarnet er ogsaa i Barokstil, f. Eks. de to Portaler.

Gennem Porttaarnet kom man ind i den forreste Slotsgaard, der flankeredes af Slotsherrens Hus og Kancellibygningen; begge er de med deres røde Mure, Sandstensbaand og fremspringende Taarne smukke Prøver paa nederlandsk Byggeskik.

Midt i Gaarden stod det pragtfulde Springvand af Marmor og Bronce, i hvilket Vandet sprang i 95 Straaler.

Mesteren for Springvandsfigurerne var *Adriaen de Fries*, der var Hofbilledhugger hos Kejser Rudolf III. Fontænen forherligede Danmarks Konge og Riget under hans Styrelse.

Øverst paa Stenpillen i Kummen stod Neptun, Søkongen.

De tre Kvindeskikkelser paa Delfiner var Venus, Ceres og Ariadne; Delfinerne hentydede til, at det var et Sørige, de skænkede deres Gaver, Vin, Brød og Elskov. Delfinernes Finner var for større Tydeligheds Skyld mærkede med det danske Rigsvaaben. Tre Drengebørn med en Hund, en Gaas og en Slange hentydede til Danmarks Dyreverden. Paa Marmorkummens tre Hjørner var anbragt siddende Tritoner, der med Stød i deres Horn hyldede Søkongen. Paa de tre andre Hjørner stod de danske Løver med deres Ledsagere, Merkur, Pax og Fama. Fon-

tænens Figurer bortførtes af Svenskerne 1659 og findes nu i Parken paa Drottningholm.

Mod Nord afsluttedes Gaarden af en Balustrade, afbrudt paa Midten af en Bro, der førte til den indre Slotsgaard. Ved Broens Begyndelse anbragtes paa Søjler legemsstore Statuer af Cæsar og Alexander den Store. Over Broen kom man gennem Hovedportalen med Kongens og Dronningens Vaabenskjolde, vogtede af Vildmænd og Enhjørninge. Kroningen derover med Jupiter i Midten, Minerva og Diana ved Siderne, tjener sammen med en simplere Kroning bagved til at dække Skorstenen paa Portnerboligen.

Til højre og venstre for Portalen laa „Terrassen", et af den yngre Hans Stenwinkels Arbejder. Den er barok. Dens Hovedmotiv, Nichen mellem Arkader, der bæres af Konsoller, ligner et antikt Værk, Porta aurea paa Diokletians Palads i Spalato. Imidlertid synes det udelukket, at Stenwinkel har kendt Gengivelser af dette. De tolv Guder og Helte, der findes i Nicherne, følger i deres vredne Stillinger Regler, der i det hele gælder for Barokens Statuekunst.

Den indre Slotsgaard var belagt med kvadratiske sorte og hvide Fliser. Til højre laa Prinsessefløjen, hvilket Navn dog ikke stammer fra Christian IV.'s Tid; Lejlighederne i denne Fløj var oprindelig indrettede til hans Sønner af første Ægteskab. I Kælderen fandtes Bagerset og et mindre Køkken, ovenover det egentlige Køkken, uden for hvilket Køkkenbrønden var anbragt. Dennes oprindelige Broncegruppe, Venus og Cupido ridende paa en Svane, findes nu paa Drottningholm.

Kongefløjen, der laa midt for, var den anseligste af Fløjene; de to Trappetaarne, Kongens Taarn i Vest og Dronningens Taarn i Øst, samt Galleriet markerede dens Betydning mod Slotsgaarden. Mod Søsiden fremhævedes den ved to runde Taarne, Jægerbakketaarnet mod Nordøst og Mønttaarnet mod Nordvest, Krydshuset paa Façadens Midte, hvis Kælder stod i Forbindelse med Mønt-

taarnet ved den saakaldte Kanongang, og de to Karnapper ud for anden Etage. Til yderligere Pryd for Fløjens Nordside førtes Prinsesse- og Kirkefløjens Tag hen over Kongefløjens og afsluttedes her med to Pragtgavle.

I Slotsgaarden var det navnlig Stenwinkels Galleri, der vakte Beundring. Motivet har Kunstneren aabenbart fundet hos du Cerceau, men han har i Stedet for Renaissancens rolige og beherskede Linier og logiske Forhold fulgt Barokens dristige Ideer med de forholdsvis spinkle bærende Led i Modsætning til de kraftigere baarne Partier. Galleriets oprindelige Sandstensfigurer var sikkert udgaaede fra de Keysers Værksted i Amsterdam.

Under Kongefløjen fandtes en hvælvet Kælder; Hvælvingen under Mønttaarnet var Kongens Skatkammer; gennem en Slisken i Taarnmuren kunde Pengene kastes ned i Hvælvingen. I Stueetagen var Ridderstuen, senere kaldet „Rosen". Her holdt Kongen Taffel, og her skete det en Januardag i 1630, da Spændingen imellem Christian IV. og Kirstine Munk var paa det højeste, at hun under Taffelet sad „bister gal" og græd og bagefter „af Ondskab" kastede sig paa Brændet ved Ildstedet, saa hun faldt ned paa Gulvet med Brændebunken. Næste Dag skiltes hun og Kongen for bestandig.

I Etagen over Ridderstuen havde Kongen og Dronning Anna Catharine deres Lejligheder. Efter Dronningens Død 1612 arvede Kirstine Munk hendes Værelser. I næste Etage laa Enkedronning Sofies Værelser; mange Aar efter hendes Død hed den vestlige Sal stadig „Fru Mutters Gemak".

Værelserne prydedes med Tapeter og Malerier; der fandtes paa Slottet ialt 100 Stykker vævede Tapeter, der maalte 650 Alen. Nogle af dem var vævede af *Karel van Mander;* efter først at have besøgt Valpladserne fra Kalmarkrigen udførte han Tapeter med Scener fra Krigen. De ophængtes i den store Sal over Kirken. Paa Grund af deres Emne var de Svenskerne en Torn i Øjet, og i et Tillæg til Roskildefreden forlangtes det udtrykke-

ligt, at Tapeterne skulde overmales. Da Svenskerne det følgende Aar huserede paa Slottet, var Tapeterne bragt i Sikkerhed. De ødelagdes ved Slottets Brand 1859.

Over halvsjette Hundrede Billeder smykkede Slottet, blandt disse mange „Kontrafejer", men ogsaa „adskillige Antikviteter" ɔ: mythologiske Billeder og „Historier" ɔ: Figurbilleder. En Del af Malerierne købtes i Udlandet, og ikke altid erhvervedes der lige god Kunst. En Dag fik Kongen Nys om, at en hollandsk Skipper angav Værdien af de Malerier, han medførte, alt for lavt til Tolden i Helsingør. Saa gjorde han Brug af sin Ret til at købe toldpligtige Sager til den opgivne Værdi, købte dem for 1400 Daler og lod dem køre til Frederiksborg. Der var fire Kister fulde, saa de har nok fyldt godt paa Væggene.

Fra Ridderstuen og det tilstødende runde Taarn var der gennem Gangen over Kanalen Adgang til det ene af Rummene forneden i den Bygning, der snart kaldtes Audienshuset snart Mønten. Her stod oprindelig Kongens Drejerbænk, senere indrettedes det til Mønt. I Bygningens øverste Etage fandtes Audienssalen.

Den tredie Fløj paa Slottets Hovedbygning rummede den store Festsal, under denne var Kirken, og Kælderhvælvingerne brugtes til Vinkælder. Baade Kirkeportalen og Portalen paa Klokketaarnet var i romersk Triumfbuestil, saaledes som den allerede var bragt i Anvendelse paa Badstuehuset. De var af Sandsten, kun Søjleskafterne paa Kirkens Portal var af graat Marmor; de sidste er senere blevet erstattede af malede Sandstenskafter. Paa Kirkeportalens fremkragede Bjælkeværk stod to Kongefigurer; den ene forestillede Erik II., der ifølge Saxo var den første kristne Konge i Danmark, den anden hans Søn, Knud Barn. Kroningen over Portalen paa Klokketaarnet er udført under Indflydelse af de yngre Stenwinkler.

Gennem Kirkedøren med dens Snitværk, hvis Mester man ikke kender Navnet paa, traadte man ind i Kirken. Slotskirken er en Kirkesal uden særligt Kor eller Korrunding, med en Omgang,

hvorover der findes et Galleri. Paa lignende Maade var Slotskapellet paa Koldinghus og Haderslevhus indrettet. Disse nordiske Slotskapeller viser mod Tyskland, Frederiksborg Slotskirke nærmest mod Kapellet paa Slottet Hartenfelt i Torgau.

Slotskirken var pragtfuld med sine 88 Søjler, den plastiske Udsmykning, Farverne og Forgyldningen. Træindlægningsarbejdet skyldes Snedkeren *Hans Barchmann*; det smukkeste havde han ofret paa Kongens lukkede Stol. Her var foruden Ibentræ anvendt de kostbare sydamerikanske Træsorter, der kaldtes Muskattræ, da det rødbrune Træ med de mørke Pletter ligner en overskaaren Muskat.

I Kirken stod Altertavlen af Ibentræ og Sølv, som Christian IV. havde købt af *Hans Mores* i Hamborg; Prædikestolen er sikkert sammesteds fra. Der var i Kirkens Velmagtsdage tre Orgler; Hovedorglet fandtes paa Galleriet over Nordsidens Omgang, desuden var der et Pragtorgel af Sølv og Ibentræ, der dog ikke duede stort som Instrument, og „det gamle Orgel", som det nu kaldes, udført af *Esaias Compenius,* der selv bragte det til Frederiksborg som Gave fra Landgrev Morits den Lærde af Hessen.

Paa Kirkens nordlige Galleri laa Kongens og Dronningens „Kirkestuer" eller „Bedestole". Navnlig Kongens var overordentlig skønt udstyret. I de største Felter i det kassetterede Loft hang Frugtklaser, drevne i Sølv og forgyldte, de mindre var prydede med Løvværk i gennembrudt Arbejde. 22 Malerier med Emner fra det nye Testamente prydede Væggene; de fire var malede af Rembrandts Lærer, *Pieter Lastman.* Høyen har mange rosende Ord om Billederne i Bedestuen og skriver, at „fremmede har været opmærksomme paa dette Kammers Betydning for Malerkunstens Historie i Holland." Senere kom endnu et Billede til i „Kongens Kammer". Det hentydede til Christian IV.'s Syn i Rothenburg, da han en Morgen i 1625 bad til Gud for Protestantismens Sag, og viste Kongen knælende i et Ligklæde foran den tornekronede Kristus. Bedestuen rummede et

Marmorbord med en Altertavle af Sølv, der nu findes i Nationalmuseet i København.

Til den store Sal over Kirken, der oprindelig aldrig kaldtes Riddersalen, men Festsalen, kom man ad Trappen i Klokketaarnet. Indgangen var under Trompeterstolen, hvilket var klogt beregnet; thi naar man traadte ud fra denne, syntes den ellers lave Sal dobbelt saa høj, og idet man kom ind midt for den ene Langside, deltes Salen som i to Dele, hvorved dens anselige Længde i Forhold til dens ringe Bredde forekom mindre paafaldende. Paa Trompeterstolen, der var rigt prydet med Sølv, var alt det synlige Træværk Ibentræ. Loftet var udskaaret og malet med stærke Farver; tre store Messinglysekroner, der tilsammen vejede 14728 Pund, hang ned herfra.

Ved Salens Sydende stod en Kamin af sort belgisk Marmor, prydet med Sølvfigurer, og i den modsatte Ende, i hvilken der af Christian V. indrettedes Adgang til Salen, fandtes en stor Skænk med tilhørende forgyldte Sølvbægre. Væggene var dækkede af Gyldenlæder, og derover hang Karel van Manders Tapeter.

Mellem Slotsgraven langs Kirkefløjen og Fadebursstuen var der indrettet en Rendebane. Her stod Stenwinkels Karruselport, under hvis midterste Bue det endnu bevarede Gitter var anbragt. Dette var udført af *Caspar Fincke,* den kunstfærdigste Smed, der har levet i Danmark. Den korslagte Hammer og Nøgle, der findes paa Gitteret, ses ogsaa paa hans pragtfulde Gitter til Christian IV.'s Kapel i Roskilde Domkirke. Han var ogsaa Mester for Gitteret foran Vinduet til Kongens lukkede Stol i Kirken. Den nuværende Karruselport er fra Christian VI.'s Tid og udført af *Diderik Gercken.* Rendebanen lukkedes mod Syd af en Bygning til Dommerne ved Ringrendingen, Judicererhuset; det blev nedrevet, da Slottet restaureredes efter Branden. Mod Nord lukkedes den af Audienshuset, der virkningsfuldt sammen med Løngangen adskilte sig fra Slottet ved sine graa Sandstensmure. Den stærkt dekorerede Portal er, saa vel som selve Bygningen, de

yngre Stenwinklers Værk. Over Portalen er fremstillet syv spillende Muser, af hvilke den ene er anbragt i en Niche som Pendant til den siddende Minerva længst til venstre. Relieffet, der forestiller Mars og Venus, var forgyldt. De smalle Fodstykker i Nicherne ved hver Side af Gennemgangen har vistnok oprindelig baaret Rytterfigurer. De nuværende Hellebardister af Cement stammer fra Christian VI.'s Tid.

Bag Audienshuset førte en Bro til venstre over Søen forbi et Vaskeskur og videre paa Pæle over den fugtige Grund ind i den lille Dyrehave. En Del af denne indrettedes som egentligt Haveanlæg efter fransk Mode med Gange, der stod vinkelret paa hinanden, og mellem dem kvadratiske Bede med Tilplantning i regelmæssige Mønstre. Slotshaven strakte sig over mod „Sparepenge". I Slotssøen laa „Dronningeøen" eller „Skansen", der ved en Bro stod i Forbindelse med Kongefløjen.

Men Frederiksborg Slots fulde Herlighed varede end ikke Christian IV.'s Tid ud. Da i 1645 Krigen med Sverige udbrød, sendtes en Mængde Sølvsager og Sølvbeslag fra Slottet til København for der at forvandles til Penge. Værre gik det under Frederik III., da Svenskerne plyndrede Slottet og bortførte en Mængde Kostbarheder og Malerier. Mindst gik det ud over Kirken, hvor Altertavle og Prædikestol skaanedes, men Sølvorglet og Prydelserne fra Loftet i Kongens Bedekammer blev røvet.

Efter Krigen slettedes dog snart de værste Spor af dens Ødelæggelser, og fra Christians V.'s Tid fik Frederiksborg den Betydning, at de enevældige Konger modtog Salvingen i Slotskirken. Kun Christian VII. dannede en Undtagelse i saa Henseende.

Christian V. lod foretage nogle større Arbejder paa Slottet, der blev nødvendige, da en Ildløs i 1665 havde ødelagt det indre af Audienssalen og Løngangen. Disse Arbejder, der bærer en ny Tids Præg, er endnu bevarede, da Ilden ved den store Brand 1859 standsede ved Løngangen. Særlig Audienssalen vakte Samtidens Beundring. Stilen er fransk her som i Gangen, der fører

til Salen. Da Audienshusets svære Tag ikke tillod en Kuppel over hele Salen, maatte man nøjes med en over Midtpartiet. Malerierne i Loft og paa Vægge tjener alle til at forherlige den enevældige Konge. I Kuplen er et Billede, der illustrerer Kongens Valgsprog: *pietate et justitia,*[1]) i Loftet Billeder af de fire Verdensdele; en Række Slagbilleder fra den skaanske Krig ses over Vinduerne, mellem disse er Fremstillinger af Kongens Forfædre, og paa den ypperste Plads hænger et Billede af Christian V. selv med sine tre Sønner, malet af *Jacob d' Agar.*

I Slotskirken indrettede Christian V. et Ridderkapel paa Galleriet over Alteret. Ud mod det østlige og vestlige Galleri afspærredes Rummet ved et Par Dobbeltdøre med Glasruder og forgyldte Jernstænger. Over Dørene var anbragt to udskaarne, malede Træelefanter med en Stjerne imellem sig. Væggene i Kapellet beklædtes med rødt Fløjl. Hvert Aar paa tredie Pinsedag skulde Elefantridderne mødes her med Kongen og indtage hver sin bestemte Plads, medens Ordensherren, Kongen, tronede i Midten. For at han kunde have frit Udsyn over Kirken, lod han Midtpillen paa Galleriet fjerne.

Paa de følgende Kongers Forandringer ved Slottet og dets Omgivelser mærker man deres Bestræbelser for at følge de skiftende Moder. Frederik IV. nedrev „Sparepenge", hvis Sten brugtes til Opførelsen af Fredensborg Slot og Gartnerboligen ved „Batzkes Bakke." Paa og omkring den Plads, hvor „Sparepenge" havde ligget, indrettedes det Haveparti, der endnu i sine Hovedtræk er bevaret. Haven hævede sig fra Søbredden i fire Terrasser; den var strengt symmetrisk, og dens Midtakse, der faldt sammen med Slottets, dannedes af en Kanal med fire mindre Bassiner, der i otte Kaskader førte Vandet ud i Søen. Paa den øverste Terrasse laa en oval Dam, Reservoiret, der forsynede Kaskaderne med Vand.

[1]) ved Fromhed og Retfærdighed.

I den øverste Ende af Slotshaven, saa det kunde ses fra Kongefløjens Vinduer, lod Christian VI. opføre et „Lysthus". Bygningen var symmetrisk med et Midtparti og en lavere Forbindelsesbygning ved hver Side, der afsluttedes med en Pavillon. Den kaldtes „det kinesiske Hus", og alt var „efter kinesisk Art og Smag derudi meget smukt indrettet." Det blev nedrevet allerede 1768. Under Christian VI. undergik Slottet en større Reparation; det blev oliemalet, Murstenene med engelskrødt, Fugerne med hvidt, Sten- og Billedhuggerarbejder med okkerblandet blyhvidt. Det betydeligste Foretagende var vel Nedtagelsen og Genopførelsen af Spiret paa Porttaarnet.

Med Christian VI. ophørte Slottet for lang Tid at være Residens; kun en sjælden Gang og mest for Jagtens Skyld aflagde de kongelige det et Besøg. Ved en saadan Lejlighed indridsede Caroline Mathilde i en Rude i et af Krydshusets Vinduer Ordene: *„O keep me innocent, make others great."* [1])

Efter sin Tronbestigelse gjorde Frederik VII. Frederiksborg til sin Hovedresidens, og under hans Ophold her brændte det den 17. December 1859.

* * *

Da Christian IV. havde rejst sit Slot, vakte det, som tidligere berørt, Samtidens Beundring, ogsaa Udlændinges. Senere lød fra de fremmede mange nedsættende Ord om Slottet, der var saa ubekvemt og umoderne, men de Danske selv omfattede det gennem de skiftende Tider med en Beundring og Kærlighed, som sikkert ikke er mindre nu, efter at det er blevet genopbygget og indrettet som Nationalhistorisk Museum. Francis Becketts Værk vil i høj Grad bidrage til at forøge Interessen for det.

---

[1]) Aa Gud, bevar mig uskyldig, gør andre store.

Thorkild Gravlund: Dansk Bygd.

Ved

Anders Uhrskov.

DER er blevet stillet mig den Opgave at anmelde Thorkild Gravlunds nye Bog *Dansk Bygd,* hvoraf et Par Afsnit handler om Nordsjælland.

Thorkild Gravlund er Folkemindeforsker med Liv og Sjæl, og han nøjes ikke med blot at indsamle Stof fra de forskellige Egne af Landet, han bearbejder det og søger at skabe en Karakteristik af Sjællændere, Fynboer eller Jyder — eller af enkelte Egnes Befolkning. Hans Specialitet kunde man kalde Folkepsykologi. Denne fremtræder i hans Bøger under to Former: Digtningens, Fortællingens, og den saglige Redegørelses. Af den første Art er *Sognet* (1915) og dens Fortsættelse *Vejrgabet* (1917). Den første af disse Bøger fortæller om Sjællændere og Jyder og den sidste om den Modsætning og Spænding, der kan være mellem Bønder og Fiskere.

Tidligere har Gravlund skildret dansk Folkekarakter i *Sjællændere og Jyder* (1911) og *Fynboer* (1914), begge udgivet af *Danmarks Folkeminder.* Disse to Bøger saavelsom *Landsmands Lov* (1916) og *Dansk Bygd* er saglige Værker.

Lettest at gaa til, baade hvad Indhold og Form angaar, er *Sognet* og *Vejrgabet,* som i det hele er et Par fortræffelige og vel underbyggede Folkelivsskildringer.

Landsmands Lov har Undertitlen: Folkelige Iagttagelser. Den samme Betegnelse vilde kunne passe til *Dansk Bygd,* der indeholder en Del spredte Iagttagelser af forskellige Egnes Liv i ældre Tid, og derudaf bygger Gravlund saa sine Karakteristikker op. Han har stor Evne til at faa noget ud af sit Stof, han analyserer en gammel Remse med et tilsyneladende temmelig tilfældigt Indhold, og undertiden lykkes det ham at faa en hel Egns

Karakter bestemt derigennem. Der er nu og da en imponerende Klarhed og altid et rask Mod over hans Slutninger. Man kan maaske til en Begyndelse finde hans lagttagelser noget vel spredte og derfor undertiden lovlig spinkle til at bære de Slutninger, han drager, men saa vender man tilbage til Indledningen og læser følgende: „I Dansk Folkekarakter staar Almuen fast. Først i sit Bo, der er et *Lav*, Bylavet i Samfundsstyre med Oldermand og Stævne. Dernæst i Gildelavet med større Sammenkomster: Brylupper og Jordefærd, hvortil Indbydelse fører ud over Byvangens Skel ad *Samfærdselsvejene*, der gaar til Slægt og Venner, til Mølle, Kirke, Købstad. Og Vejene gaar videre: over *Skellene* til fremmede Steder.

Jordeskellene er Bygdens tredje store Forestillingsgruppe, maaske den største og vigtigste. Hvad vides der om disse Skel. Hvorledes staar Folk her paa hver sin Side overfor hverandre i psykologisk Spænding? Staar Bymanden ved sit Skel overfor dem hinsides som den *overlegne* eller som den *ligestillede*, som den *særegne*, aparte eller som den nærmest *foragtede*, skyede? Det er disse Tegninger Folkeviddet i Remserne almindeligt giver. — Og hvorledes ses Skellenes kulturelle Særpræg. Det fandtes i Kvindehuens Form, i Gildeskik og Arbejdsmaader og i meget andet, som ikke med Sandhed *kan* være ens over Gærdet. Der gives nok ogsaa et eget Bygdesagn, hvori Hjemstavnen stedpræges. —

Naar disse Forestillingsgrupper er klaret for en Egn har vi Kende paa Bygden.“ — —

Der er altsaa en bestemt Metode, hvorefter hver Egn bestemmes. Gennem en Skildring af *Lavene*, *Samfærdselsvejene* og *Bygdeskellene* udleder han sine Resultater.

Thorkild Gravlund nærer en overordentlig Kærlighed til det gamle Bondeliv, og hvad dertil hører. I *Vejrgabet* skildrer han en Landsby, han kalder Landslev, og om dens Befolkning hedder det med et Udtryk, han uden Tvivl har hentet fra Folkemunde: „„Jeg sku hilse og sige, om det maa være som det

er og blive som det var?" . . . Saadan lyder Landslevs Flertals Fadervor."

Saadan lyder uden Tvivl ogsaa Thorkild Gravlunds. Han lovpriser de gamle Tider og har lidet tilovers for de nye. „Den gamle Fællesdrift, vor Samfundsstyres egentlige Grund, havde ingen Tanke om, at Jord var Penge. Dengang Skuderløse Gaarde blev udskiftet, følte Ejendom af Marker helt anderledes: det var Brød og Land, ikke Lommeguld", hedder det i Omtalen af Aversi og Skuderløse mellem Ringsted og Næstved.

Om Gundeslevmagle paa Nordfalster fortæller han, at „naar der skal vælges Sogneraad for Kommunen, saa spørger de andre Byer: „Hvad siger Gundeslevmaglerne?" For de er ett, de er slægtsstolte og selvstaaende.

Nej, vi sælger ikke Gaarde, om osse vi kan tjene lidt paa det! siger en Gundesmaglebonde, da han vil udtrykke sin Bys Væsen." Thorkild Gravlund føler med de gamle Bønder, der elskede deres Jord, men følte sig fremmede over for Kapitalen.

Imidlertid er den Udvikling, der kan karakteriseres ved Ordene: Bonde — Landmand, eller: Jord — Kapital, dog ikke saa skæv, som han ser den.

Har den Udvikling, Landbostanden har gennemgaaet i de sidste to—tre Menneskealdre bragt Tab — og det nærer heller ikke jeg Tvivl om —, har den ogsaa bragt Gevinst, og om Hundrede Aar vil Nutidens Bondestand sikkert blive bedømt mildere, end Thorkild Gravlund gør det i denne Bog.

— — —

Gravlund tager under sin Bedømmelse meget Hensyn til, om det gamle Bystyre, det, der udtrykker Fællesskabet mellem Byens Mænd, er i Live eller i alt Fald i Minde. Dette er kun i meget ringe Grad Tilfældet i Nordsjælland. Som Aarsag dertil nævner G. det nærliggende København og det strænge Hoveri, der har været her. Men han finder dog ikke disse Grunde helt tilstrækkelige.

Af de to Afhandlinger *Østen for Esrom* og *Vesten for Esrom* skal jeg forsøge at give en lille Oversigt.

Fiskelejerne ved Nordkysten havde ikke stort med Bondebyerne at gøre; ejheller var der stor indbyrdes Samkvem, hvad da ogsaa de lange og trælse Strandveje modvirkede. Fiskerlejerne kendte dog nok hinanden fra gammel Tid, bl. a. gennem Øgenavne. I Aalsgaarde — nær Helsingør — boede „*Kattene*". Hvorfor de havde faaet dette Navn, vides ikke, men der har været en Slægt med Tilnavnet Kat. Deres Naboer er „*Rotterne*" i Hornbæk. I Villingebæk (Gravlund skriver *Vellingbæk*) bor „*Hanerne*", men i Gilleleje er det „*Kineserne*". Naar man i Hornbæk siger: „Min Søns Baad er bygget i Kina!" betyder det, at den er tømret i Gilleleje.

„Længere væk ligger der et lille Fiskerleje der hedder Raageleje. Folkene her boede i gamle Dage ved Aalsgaarde, og deres Boplads hed da Ræveleje. Men baade Ræveleje og Ellekilde, der endnu findes, blev ødelagt: brændt af Svenskerne eller dækket af Sandstormen, maaske noget af begge Dele, og Folkene rømmede deres Bo Ellekilde flyttedes — delvis til Aalsgaarde, hvor gamle Huse endnu siges at være flyttede hertil fra Ellekilde. Rævelejerne maatte længere frem for at finde blivende Sted. De drog først til Gilleleje. Der kunde de ikke være. Gillelejerne vilde ikke ha Rævelejerne hos sig. Saa drog de videre og grundede lidt derfra Raageleje. Og Navnet skal komme af, at da de blev jaget bort fra Gilleleje raabte de — Haansord. Altsaa kom deres Bo til at hede *Raabe*leje. Det siger Folk — hvad saa Sprogforskerne mener? [1])

[1]) Ved at forespørge Stednavneudvalget har jeg faaet det Svar, at man antager, at første Led af Navnet Raageleje er Fuglenavnet *Raage*, og det hedder videre i Skrivelsen: „Dette er da ogsaa almindeligt i Stednavne, saaledes *Raagelund* fl re Steder i Landet, desuden *Raagemark* og *Raageskov* (ligeledes flere Steder.) I Sverige findes *Rågelund*, *Rågdal* og parallelt med *Raageleje Rågeboda*, idet *-boda* har en lignende Betydning som *-leje*. I Norge findes Navne

Sagnet melder ikke om Fællig og god Vilje mellem Bygdefolk, men om Folkevandring fra østen Esrom til vesten Esrom, skældende Skarer, Haansord og Haardhed.

Folkevandringslejet, Raageleje, har haft Ord for Fattigdom, ikke for Renlighed.

I Bygderemsen fra Tibirke—Vejby Sogne hedder det om Folkene: Raageleje Lopper.

Føjes dette Navn til Rækken af de andre Fiskerlejers har vi: Aalsgaarde Katte, Hornbæk Rotter, Vellingbæk Haner, Gilleleje Kinesere, Raageleje Lopper."

— —

„Hornbæk er det største Leje østen Esrom. Det har sit eget Lav med „Tødeplads", Samlingssted ved Kroen. Kun Fiskerne, ikke Haandværkere og Arbejdere, optages i Lavet. I Hornbæk Kirkegaard jordes kun Fiskerlejernes Folk. Bønderne i de nærliggende Smaabyer fører Lig den lange Vej til Tikøb Kirke.

Fiskere og Bønder bliver aldrig ett. Hos dem er vort virkelige Standsskel. Det er ikke, saa nemt og ligegyldigt, sagt med at den ene er lidt rigere eller bedre oplært end den anden, nej men de strider for Livet fra hver sin Kant — og for Landet. Bønderne raader over Jord, Fiskerne over Vand. Bønderne avler Korn, Fiskerne tager Sild, men Sild og Brød var altid Sjællands Kost . . . ."

Fiskere og Bønder kan strides om Ret og Uret, men de slaas ikke. Det kan derimod nok hænde for Fiskerne indbyrdes. Aalsgaarde og Hornbæk forligtes ikke altid saa godt. Drengene skældte hinanden ud for Rotterak og Katterak. Saa var det betalt. Men „Rotterne havde Kirken, Kirkegaarden, Kroen. Kattene skulde nødes til at komme derhen.

som Raakebækken, Raakenes, Raakhaugen og Raakholmen." — At Navnet skulde have sin Oprindelse af *Raabe*leje, har altsaa, som man kunde vente, intet paa sig, A. U.

Naar en af „Kattene" døde, kunde man ikke lige grave ham ned som en Strandvasker, hvoraf mange hviler i Sandet — Liget maatte ordentlig bæres til Hornbæk og dær ha en hæderlig Jordefærd.

Naar „Katten" var i Kisten lagdes Kisten paa to Stænger som fire Mænd bar — og langs Stranden vandrede Aalsgaarderne til Hornbæk. Var det Vinter med Islæg kunde de gaa paa Isen. Strandvejen var ubanet. Havde de saa endelig faaet den døde i Jorden, samledes de levende paa Hornbæk Kro. Dær drak de som Skik var de skulde. Blev de ikke rusede ved Jordefærden, saa var det ikke rigtigt gaaet for sig som det skulde.1

De der gik først fra Kroen tog Stængerne, som Kisten var baaret paa, og slæbte dem hjemad et Stykke, smed dem og gik videre. De næste der kom tog Stængerne, hvor de laa, og bar dem et Stykke længere frem og efterlod dem til det tredje Hold, og saa fremdeles, hjemad som udad, hvor Kisten heller ikke kunde bæres af samme Mænd hele Vejen. Som det altid gaar i et ret Lav: hver tager sin Del, ingen mere, ingen skal bære det hele, det er i smaat som i stort — og paa den Vis kom Bærestængerne altid lavsbaaret tilbage.

. . . Nu har Folk taget fat paa den nyere Skik at køre Ligkisten — men saadan skal man ikke som død føres afby. Derfor bærer de den døde, saa langt Hjembyens Huse rækker — og kører kun til hvor Kirkebyens Huse naaes. Derfra bæres Kisten efter gammel Skik til Graven."

Fra de Bondebyer, der ligger i Nærheden af Fiskerlejerne Aalsgaarde og Hornbæk, gaar Kirkevejen mod Syd, men ved Jordefærd har de en lignende Skik, idet Vognene standser omkring et Tusind Alen fra Tikøb Kirke, hvorefter Ligkisterne bæres Resten af Vejen. I Asminderød findes samme Skik; der skal Kisten bæres fra Hammers Bakke. —

Om nogle af de nordlige Byer findes følgende Bygderemse:

Borsholm er en Stad,
i Savnte har de ingen Mad,
Skibstrup ligger i en Hule,
i Apperup har de ikke en Smule.

En af de ligesaa vanskelige som interessante Ting, Folkemindeforskerne beskæftiger sig med, er at eftervise Folkevisers, Eventyrs, ja, anekdotelignende Smaahistoriers Vandringer fra Land til Land, undertiden endog fra Verdensdel til Verdensdel. I Forhold til dette er det ikke underligt, at ovenstaaende Remse ogsaa findes andre Steder, bare med andre Navne i.

Lavsvæsen og Lavsgilder finder Gravlund ikke meget af i Nordsjælland. Han fortæller, at Skibstrup har Byhorn, som kan anvendes ved Skatteopkrævning. Minder om Oldermænd er det ogsaa fattigt med. Gravlund finder Grunden dertil i, at Øvrigheden har taget hele Magten. Denne udøvedes fra Esrom — i „Klostret", som man sagde. Her mødte Bønderne paa Herredskontoret, og Øvrigheden veg i ældre Tid ikke tilbage for at uddele Nakkedrag. —

Mens Selvstyrets gamle Former for længe siden er blevet svækket, er der andre Omraader, hvor den gamle Kultur har holdt sig. „I Nordsjælland, hvor Folkene stadig kom ind under Hovedstadskultur, var Sognene som faa andre Steder skilt ved Forskellen i Nationaldragt, navnlig i Kvindehuens Form. Denne Hue, et af vore bedste folkelige Kunstarbejder, findes i to Former, en større og en mindre.

Den lille Hue, den ældste Form, brugtes i de to nordlige Sogne, Tikøb og Asminderød. Korsklædet sad bredt udenpaa Huen, og Baandene kunde være saavel ensfarvede som forskelligt farvede.

De to sydligere Sogne, Karlebo og Grønholt brugte den store Hue med femdelt (vifteformet) Gyldennakke Korsklædet saas som en smal Strimmel sat indenfor Huen, og Baandene var altid ensfarvet røde."

Den store Hue var den mest nymodens. Forskellen paa de to Huer drog et skarpt Skel mellem Tikøb—Asminderød og Grønholt—Karlebo. „Ved Niverød skiller det", siger man, og det var ikke alene i Dragten, at der var Forskel paa de to Sognegrupper Asminderød Sogn især, men ogsaa Tikøb, har fra gammel Tid Ord for at huse megen Lighedsfølelse, men i Karlebo var der Standsforskel.

De gamle i Nordsognene kaldte Karlebo for „Dronningens Sogn", det laa paa „Dronningens Gods" og hørte under Hørsholm.

„*Det fedtløse Sogn*" kaldte de ogsaa Karlebo, og Grønholt var ikke rigere, tværtimod.

Folkene i Tikøb og Asminderød blev til Gengæld kaldt „*Nordbasser*", og i Niverød Kro sloges saa „Nordbasser" og Sydbasserne, „dem fra det fedtløse Sogn". Paa Vejen til København laa Nordbasserne i Kamp med „de Luserød Drenge", men disse „Drenge" var haarde Halse, og Nordbasserne kunde ikke staa sig, førend de hittede paa den Krigslist at kaste tørt Sand i Øjnene paa Modstanderne.

Nordbasserne var ikke Kulsviere som Folkene Vesten Esrom Sø og dem i Grønholt og til Dels Karlebo, men baade Folk fra Asminderød Sogn og helt ovre fra Tisvilde lod sig dog gerne kalde Kulsviere, det lød saa raskt og havde i Krigens Tid nærmest været et Hædersnavn. „Og den stærke blodrige Kulsviertype var det vel ejheller saa ilde at være ættet af. En Type her, rød-hvid i Hud, mørk i Haar og Øjne, frodig og pragtfuld er ikke almindelig sjællandsk. Men at Sjællændere gærne optager den hos sig — ligesom de amagerske Bønder optog Hollænderbyens Dragt — det er sjællandsk nok."

— — —

Om Byerne Vesten for Esrom anfører Thorkild Gravlund følgende Remse:

Raageleje Lopper,
Unnes Sopper,
Mønge Myg,
Ørby Krudt,
Holløse Herrer,
Tibirke Mærer.
Tisvilde Knægte
kan ikke nægte,
at i Vejby boer Fruer og Hofmænd.

Betydningen af denne Remse, der har et Par Enderim fælles med jydske Remser, er glemt, men Gravlund opstiller forskellige Gisninger. Raageleje Lopper er dannet i Lighed med Aalsgaarde Katte og Hornbæk Rotter.

„Unnes Sopper! Unnes er Underup. Sopper skal tyde hen til at de boer ved Mosen."

Denne Forklaring er næppe rigtig. Gamle Folk siger, at „Sopper" betegner Klumperne i Øllebrød, altsaa det, som man helst undgik. Her er altsaa atter Tale om et Skældsord. I det hele maa det vist indrømmes, at var Sammenholdet *inden for* Sognet i ældre Tid stor og beundringsværdig, saa var Gnidningen *mellem* Sognene ogsaa stærk og inderlig, og den blev holdt godt vedlige ved Hjælp af mange Haande Skældsord og Stiklerier.

Udtrykket „Ørby Krudt" udleder Gravlund af Skældsordet „din bøvede Krudttønde", som de Ørbyer maatte høre af deres Naboer, men hvad er det saa opstaaet af?

Hvorom alting er — „i Vejby boer Fruer og Hofmænd." At Folkene i Vejby i gamle Dage var kendt for at være dygtige og oplyste, er rigtigt nok. I den Retning kunde Folkene i Valby ikke følge med, og de havde derfor ogsaa en viss Lyst til at komme i Lag med „de storsnudede Vejbyer", som de kaldte dem. —

Rigtige Rulsviere havde man i Alsønderup, *„den gale By"*, som den blev kaldt. De havde Ord for at ville drikke, slaas, stjæle i Skoven og drive Krybskytteri. De var i det hele haarde Halse,

og i Svenskekrigen havde de slaaet en fjendtlig Patrulje, hvorfor Fjenderne drev dem til Skovs og ødelagte deres By. —

Gravlund undersøger ogsaa her, hvordan Kvindehuen ser ud.

„Vest for Esrom har der ligesom øst for Esrom været fastere Kultur i Nationaldragt end i Bystyre. I Nationaldragt har man kunnet hævde sig uden større Indblanding af Øvrighed.

Skellet for de to Kvindehuetyper, som i Øst gaar mellem Tikøb—Asminderød (den lille Hue) og Grønholt—Karlebo (den store Hue), findes ogsaa vesten Esrom saaledes, at den lille Hue, oftest med Sølvnakke, bæres i Blidstrup, Græsted, Søborg, Maarum, Esbønderup (Nøddebo?), men den store Hue med Guldnakke og lille Lin hører til Vejby, Tibirke, Valby, Ramløse, Annise og Halsnæs, tildels Helsinge.

„Hun bruger Huelin" eller „hun bruger Korsklæde", hed det. Og dette Kendemærke ændredes ikke, selv om man flyttede over Grændsen."

Karlebo—Grønholt havde den mere nymodens Kvindehue tilfælles med Tisvildeegnen. De store Markeder ved Helenes Kilde har bragt nye Skikke med sig, deriblandt den nyere Kvindehue. Gravlund omtaler nu Kildefesterne, som holdtes ved St. Helenes Grav i Tisvilde hver Sankthansaften. Til „Kilderne", som man kaldte det, kom en Mængde Mennesker, baade syge og sunde. De drak af Lægedomsvandet, eller de gik op i et af Kroteltene og drak „Møe" (Mjød) og spiste „Søttekaver" (søde Kager) til. Desuden spurgte de nyt og sloges, som naar Folk ellers kom sammen.

Men 1867 bedyndte man at holde Folkefester, og siden den Tid sygnede Kildefesterne hen. Men „Aarene derefter laa endnu en stor Mængde Krykker ved Kilden, Offergaver fra de helbredte. Da Troen paa Kildevand ikke mere var stærk, rendte Bysens Kællinger og bar Krykker hjem til Brændsel. Den Sag blev bragt for i Sogneraadet, hvor man fintfølende nok og trofast i gammelt Minde vedtog, at Krykkerne skulde samles og lægges op

paa Kirkeloftet. Kilden og Kirken, ja, det var endnu det hellige. Men oppe fra Kirkeloftet tog Klokkeren Krykkerne og brændte dem i Kirkens Kakkelovn. Kun et Par skal endnu findes siddende etsteds i Kirkeklokkens Træværk."

— — —

Naturligvis er ikke alle de Træk, Thorkild Gravlund har optegnet, af lige stor Værdi — hvad der maaske især gælder de to nævnte Afsnit — og naturligvis er der endnu meget tilbage for Forskerne at arbejde med. Folkemindeforskningen er jo i det hele forbløffende omfangsrig — Filologi, Religionshistorie og flere andre Videnskaber griber ind deri. Men Thorkild Gravlunds Forskning er baaret af det første fornødne: dyb Kærlighed til Emnet, og dernæst af betydelige folkepsykologiske Evner. —

Dansk Bygd er udkommet paa Gyldendalske Boghandels Forlag og er 142 Sider.

Samfundets Virksomhed

fra 1. Oktober 1916 til 30. September 1917.

Fredag den 19. Januar 1917 blev Samfundets 11te ordentlige Generalforsamling holdt i Hillerød. Dirigent var Borgmester *Zahlmann.*

Af Bestyrelsen fratraadte efter Tur: Højskolelærer Uhrskov, Frederiksborg, Overlærer Christensen, Frederiksværk, Amtsraadsmedlem, Sparekassedirektør Jensen Bjellekjær, Søsum, og Overretssagfører Mourier, Helsingør. De genvalgtes. I Stedet for Læge Krarup, Viksø, der er afgaaet ved Døden, valgtes Lærer O. Larsen, St. Hagelse. Bestyrelsen bestaar altsaa af:

Gaardejer *N. J. Andersen,* Mørdrup, Adjunkt *H. Boisen**), Hillerød (Skriftudvalget), Overlærer *Carl Christensen,* Frederiksværk, Pastor *Villads Christensen,* København, Oberst *H. W. Harbou**), København (Formand), Rektor, Dr. phil *K. Hude**), Hillerød, Amtsraadsmedlem, Sparekassedirektør *Jensen Bjellekjær,* Søsum (Foredragsleder), Lærer *O. Larsen**), St. Hagelse, Overretssagfører *H. Mourier,* Helsingør (Sekretær og Kasserer), Skoleinspektør *P. Petersen,* Hillerød (Skriftudvalget), Skoleinspektør *J. E. Plesner,* Helsingør (Skriftudvalget) og Højskolelærer *A. Uhrskov,* Frederiksborg. (De med *) betegnede fratræder efter Tur til Generalforsamlingen i 1918.)

Til Revisorer genvalgtes Toldkontrollør *Heilmann,* Helsingør, og Overlærer *Carstens,* Hillerød; til Decisor Amtmand, Kammerherre, Greve *Schulin,* Frederiksborg.

Repræsentanter (Lovenes § 7) er: Skolebestyrer *Hatt,* Frede-

rikssund, Sognefoged, Gaardejer *Chr. Jensen*, Græse, Sognefoged, Gaardejer *O. Petersen*, Ll. Rørbæk, og Sløjdlærer *Thorup*, Ebberødgaard.

Der har været holdt 2 Foredragsmøder, nemlig:

Den 19. Januar i *Hillerød* (efter Generalforsamlingen). Professor Dr. phil. *Erik Arup* talte om: „Det ældste danske Landbrug. Formanden ledede.

Den 22de Juli i *Gilleleje*. Underarkivar, mag. art. *Thomas B. Bang* talte om: „Fiskerne og Fiskerierne ved Nordsjællands Kyster i gamle Dage." Amtsraadsmedlem Jensen-Bjellekjær ledede.

Samfundets Aarbog for 1916 udkom i December s. A. og udsendtes til Medlemmer og Subskribenter.

Samfundets Medlemsantal var ved Regnskabsaarets Begyndelse: Livsvarige Medlemmer 5, Medlemmer 385, Subskribenter 16. I Aarets Løb er afgaaet 12 Medlemmer (døde og udmeldte), tilgaaet 17 Medlemmer, altsaa Tilgang 5; afgaaet 2 og tilgaaet 2 Subskribenter, Tilgang 0.

Samfundet har saaledes den 1. Oktober 1917: 5 livsvarige Medlemmer, 390 Medlemmer og 16 Subskribenter.

Fra *Hendes Majestæt Enkedronningen* har Samfundet atter i Aar modtaget et Bidrag af 50 Kr.

Paa Finansloven for 1917—18 er der tilstaaet Samfundet et Tilskud af 200 Kr.

Fremdeles har Samfundet modtaget Tilskud for det kommunale Budgetaar 1917—18 fra Frederiksborg Amtsraad, Byraadene i Helsingør, Hillerød og Frederiksværk, Sogneraadene i Esbønderup-Nøddebo, Tikjøb, Birkerød, Hørsholm og Asminderød-Grønholt.

Samfundets Medlemmer, nytilkomne og ældre, kan købe

ældre Aargange af Aarbogen for 1 Kr. pr. Hefte og en Række paa 4 Aargange til en Pris af 3 Kr. Ønske herom fremsættes gennem Sekretæren.

De historiske Amtsforeninger er komne overens om at give hverandres Medlemmer Adgang til for en Betaling lig det halve Medlemsbidrag (foruden Postopkrævning) at subskribere paa de Aarbøger og andre Skrifter, der udgives af de Samfund, af hvilke vedkommende ikke selv er Medlem, naar Begæring derom fremsendes gennem eget Samfunds Bestyrelse. Medlemmer, der ønsker at benytte sig deraf, bedes henvende sig til Sekretæren.

Regnskabs-Oversigt for 1916—17.

INDTÆGT:	Kr.	Øre	UDGIFT:	Kr.	Øre
Overført fra $19^{15}/_{16}$	907	93	Aarbogen og andre Tryksager	1246	95
Tilskud fra Hds. Majestæt Enkedronningen, paa Finansloven, fra Amts- By- og Sogneraad . . .	430	00	Møder	210	00
			Uindløste Medlemsbidrag	9	00
			Andre Udgifter	186	64
Medlemsbidrag	800	00	At overføre til 1917—18	836	17
Subskribenter	17	00			
Refunderet Porto	71	95			
Solgte ældre Aargange .	72	00			
Renter	37	18			
Andre Indtægter	152	70			
	2488	76		2488	76